

Duna-völgyi Argentína¹Populista gazdaságpolitika mint a fenntartható gazdasági
növekedés első számú ellensége

ZSOLT GÁL

Argentina on the Danube – Populist Economic Policy as the Biggest
Enemy of Sustainable Economic Growth

338.2(437.6)“2007/2010”

32.019.5

332.05

Keywords: Economic policy of Central Europe, especially Slovakia in the period of 2007–2010. Total Ineffectiveness and Harmfulness of Populist Economic Policy in CEE Countries. Sources of Populism on the Demand Side: Voters' Rationality and Irrationality.

Bevezető

„Azt hiszem tehát, hogy az a fajta elnyomás, amely a demokratikus népeket fenyegeti, semmi eddigiehez nem fogható... Megpróbálom elképzelni, milyen új jellegzetességei lehetnének a zsarnokságnak a világban: olyan egymáshoz hasonló és egyenlő emberek tömegét látom, akik szüntelenül önmaguk körül forognak, hogy kicsinyes és közönséges örömeiket szerezzék maguknak, s ez betölti lelküket. Mindnyájan magányosak, a többiek sorsához szinte semmi közük: számukra az egész emberiséget gyermekeik és közeli barátaik jelentik, ami pedig a honfitársaikat illeti, mellettük élnek, de nem látják őket; megérintik, de egyáltalán nem érzékelik őket; csak önmagukban és önmagukért léteznek, s ha a család még meg is maradt számukra, hazájuk már nincs többé.

Fölöttük pedig ott lebeg egy végtelen és oltalmazó hatalom, amely egymaga akar gondoskodni kedvteléseikről és örködni sorsuk felett. Ez a hatalom kizárólagos, részletekbe hatoló, rendszeres, előrelátó és szelíd. Az atyai hatalomhoz hasonlítana, ha célja, mint ez utóbbinak, szintén a férfikorra való felkészítés volna; ám épp ellenkezőleg, minden vágya végérvényesen gyermeki szinten tartani a polgárokat; szereti, ha mulatnak az emberek, ám akkor csak a mulatságon járjon az eszük. Készségesen munkálkodik boldogságukért; ám ennek kizárólagos forrása és föltétlen ura ő akar lenni; gondoskodik biztonságukról, előre látja és kielégíti szükségleteiket, megkönnyíti örömeik megszerzését, elintézi főbb ügyeiket, irányítja iparukat, szabályozza örökösödésüket, elosztja örökségüket; miért nem akarja mindjárt a gondolkodás zűrzavarától és az élet gyötrelmeitől is megszabadítani őket?”

Alexis de Tocqueville: A demokrácia Amerikában²

1. Az „Argentína a Dunán” kifejezést a *The Economist* hetilap használta vezércikkében (*Eastern Europe. Argentina on the Danube?* 2009. 2. 19.). A tanulmány az MTA és az oktatási minisztérium *DOMUS HUNGARICA SCIENTIARIUM ET ARTIUM* ösztöndíjának támogatásával született.
2. Tocqueville, Alexis de: *A demokrácia Amerikában*. (Válogatás) Budapest, Gondolat, 1983, 519–520. p.

A nagy gondolkodók már az első modern demokráciák születésekor tudatosították, hogy a néphatalom nem tökéletes rendszer, könnyen válhat a többség zsarnokságává. Az Amerikai Egyesült Államok alapító atyái rettegve gondoltak arra a lehetséges helyzetre, amikor – James Madison későbbi külügyminisztert és az USA negyedik elnökét idézve – „az elmérgesedett felek közti vitában figyelmen kívül marad a közjó; az intézkedéseket túl gyakran hozzák az igazságosság alapelveinek vagy a kisebbségek jogainak mellőzésével, az arrogáns többség döntő fölénye alapján”. (Hamilton–Madison–Jay 1998) Madison szerint a problémát részben orvosolhatná a föderáció kiterjedtsége és sokrétősége, hiszen a frakciók, egyházak és pártok nagy száma elejét vehetné bármelyikük hatalmi túlsúlyának. Az alapító atyák az alkotmánnyal próbálták elejét venni a többség zsarnoki hatalmának, amely alkotmány – Charles Montesquieu elképzelései szerint – a hatalmat három ágra tagolja (törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalmi ágra), föderális berendezkedést vezet be a kompetenciák elosztásával az Unió és az egyes tagállamok között és létrehozva a „fékek és ellensúlyok” rendszerét, azaz a hatalmi összetevők és az állami szervek egyensúlyát és kölcsönös kontrollját a különféle kormányzati szinteken, valamint biztosítja az alapvető, egyetemes és elvitathatatlan emberi jogokat (John Locke természetjogi eszményei szellemében).

Alexis de Tocqueville francia politológus, történész és politikus egyesült államokbeli útját követően 1831–1832-ben *A demokrácia Amerikában* címmel írt könyvet, s ebben részletesen leírja, elemzi és összehasonlítja az egyedülálló és fiatal amerikai demokráciát. Tocqueville ugyancsak azt a nézetet vallotta, hogy a rendszert a mindenható többségi hatalom, illetve az ezzel összefüggő tényezők (azaz az erős centralizáció és a kormányzati hatalom kiterjesztése, valamint a mindenre kiterjedő, értelmetlen bürokratikus intézkedések és a gondoskodó állam) veszélyeztetik a legjobban. „Ha Amerikában a szabadság valaha is elvész, azt a többség mindenhatóságának kell felróni, mely kétségbeesésbe taszította a kisebbségeket, s arra kényszerítette, hogy anyagi erőszakhoz folyamodjanak. Akkor anarchiát fogunk tapasztalni, de ez a zsarnokság következtében áll majd elő.” (Tocqueville 1983, 232. p.)

Knut Wicksell svéd közgazdász a 19. és a 20. század fordulóján figyelmeztetett a következőre: az egyszerű többségi elvű szavazás könnyen oda vezethet, hogy a többség olyan költségvetést fogad el, amelynek a kiadási tételeiből hasznot húzhat, miközben az adóterheket a leszavazott kisebbségre hárítja. (Johnson 1999, 165. p.) Gordon Tullock szerint a többségi elvű választási rendszer a kisebbségi forrásoknak a többség javára történő újraelosztásához, azaz a társadalmi anyagi javak gazdaságtalan elosztásához vezethet. (Tullock 1959, 579. p.) A többség ez esetben azért csökkenti a gazdaság hatékonyságát, mert akkor is érvényesíti a kisebbségi források újraelosztását, ha a saját haszna kevesebb lesz, mint a kisebbség kiadásai.

Sajnálatos módon a demokratikus döntéshozatal másik, az érdekcsoportok (lobbicsoportok) nyomásgyakorlásán alapuló modellje sem képes maximalizálni a gazdasági hatékonyságot a modern politikai-gazdaságtani elméletek szerint. E modell értelmében a gazdasági érdekcsoportok nyomásgyakorlásukkal olyan politikai trendeket kényszerítenek ki a kormányzattól, amelyekből hasznot húzhatnak, természetesen a többség kárára. (Olson 1965) A többségükben jól szervezett, egy-egy konkrét területre összpontosító érdekcsoportok (lobbicsoportok) megpróbálják a saját (korlátozott számú) tagságuk javára fordítani a politika játékszabályait, ebből tetemes és koncentrált hasznuk származik, miközben a kiadásokat apró részletekben a szervezetlen többségre hárítják, csekély mértékben, de megnövelve ennek terheit. Jelenleg a fejlett demokrá-

ciák többségében az a legsúlyosabb probléma, hogy a nagyszámú lobbicsoport partikuláris érdekei pókhálószerű szövődéket vonnak a kormányzat köré, gyakorlatilag megbénítva a hatékony forráselosztást, fékezve ezzel a gazdasági növekedést, s a gazdaság így a saját teljesítőképessége alatt kénytelen működni.

Gyakorlatilag már az újkori demokráciák születésénél a politikai gazdaságtan jeles képviselői tudatosították, hogy bár – véleményük szerint – a demokrácia minden létező kormányzati formák legjobbika, nem feltétlenül vezet hatékony gazdaságpolitikához, amely biztosítja a fenntartható fejlődést. A rendszer problémáját elsősorban a többségi elvű választásból és az érdekcsoportok meglétéből eredeztették. Korunkban a közép-európai demokráciák számára a populizmus jelenti a legnagyobb kihívást. Jelen tanulmány célja a jelenség gazdasági vonatkozásainak, azaz a populista gazdaságpolitikának az elemzése. Úgy vélem, a gazdasági populizmus létének első számú oka a folyamatos választói igény egy ilyen típusú politika iránt, amely szorosan összefügg a demokratikus rendszer főttebb vázolt alapproblémájával, nevezetesen a többségi választási rendszerrel. A tanulmány első részében igyekszem definiálni a populista gazdasági politikát, s összevetem a közép-európai változatát a „klasszikus” latin-amerikai verziójával. A második részben rámutatok azokra az összefüggésekre, amelyek miatt ez a politika (elsősorban legjelentősebb eleme, a fiskális expanzió) teljes mértékben hatástalan, sőt, kifejezetten destruktív Közép-Európa kis, nyitott gazdaságaira. A zárófejezetben igyekszem válaszolni a kérdésre, hogy az összes hatástalan és káros tényező ellenére a vezetők miért térnek vissza mégis rendszeresen ehhez a politikához. A válasz egyfajta társadalmi igényben rejlik, amely részben az államilag finanszírozott többség racionális érdekeire, részben a népesség jelentős hányada által képviselt, de a fő gazdasági irányzatok szempontjából irracionális gazdasági értékrendre, gondolkodásmódra és preferenciákra épül.

A populista gazdaságpolitika mint jelenség

Míg a populizmus általános definiálása komoly problémákba ütközik,³ gazdasági vonatkozásai elég könnyen körülírhatóak. Jelen tanulmányban gazdasági populizmuson azt a politikát értem, amely a rövid távú politikai haszonszerzés érdekében képes feláldozni az ország hosszú távú gazdasági fejlődését. Rövid távú politikai haszonszerzésen elsősorban a politikai pártoknak és vezetőiknek a választásokon elért sikereit, illetve ezek mandátumokká lényegülését, valamint a hatalomból való részesedést értjük. (Népszerűség mutatóknak elsősorban a közvélemény-kutatásokat és a választási eredményeket tekinthetjük, és ebből következően a mandátumok eloszlását a különböző szintű képviselői testületekben.) A hosszú távú gazdasági fejlődés elsősorban az ország kiegyensúlyozott és fenntartható gazdasági növekedését jelenti, valamint az ebből eredő lakossági életszínvonal-növekedést (értelemszerűen a többi ország gazdasági fejlődésével összevetve). A makroökonómiai szintű növekedés akkor van egyensúlyban és akkor fenntartható, ha nem vezet nagyobb külső és belső egyensúlytalansághoz a gazdaságban, azaz nem a költségvetés és folyó fizetési mérleg növekvő hiá-

3. A közép-európai és szlovákiai populizmus jellemzőire I. Smilov–Krastev 2008, 7–10. p.; Mesežnikov–Gyárfásová et al. 2008, 101. p.

nyának a következménye. Ugyanúgy, mikroökonómiai szinten sem növekedhet meg a vállalatok körbetartozása, valamint a lejárt határidejű követelések aránya sem a pénzintézeteknél. Mivelhogy Közép- és Kelet-Európa országai hagyományosan a (lokális) tőke hiányától szenvednek, s ebből kifolyólag a befektetések jelentős hányada már a gazdasági átmenet kezdetétől fogva külföldről áramlik be, a költségvetési hiány és a köztartozások növekedése kéz a kézben jár a növekvő folyófizetésimérleg-hiánnyal (s természetesen a növekvő külföldi eladósodással): kialakul a párhuzamos, a szakterminológiában ikerdeficitnek nevezett hiány. (A kiegyensúlyozatlan és fenntarthatatlan gazdasági növekedés mutatói tehát a költségvetés és a folyó fizetési mérleg hiánya, valamint az államadósság és a külföldi eladósodás megnövekedése, s természetesen a vállalatok körbetartozása a mikrogazdasági szinteken.) Az elmúlt két évtizedben – Szlovákiában és Magyarországon egyaránt – a populista gazdaságpolitika fő jellemzői éppen a nagyarányú (explicit és/vagy implicit) költségvetési hiány és a párhuzamosan megjelenő magas folyófizetésimérleg-hiány, ami a köztartozások és a külföldi eladósodás rendkívüli mértékű megnövekedéséhez vezetett, mindkét országot a gazdasági összeomlás szélére sodorva. Az ezt követő stabilizációs időszakban – a többnyire nemzetközi pénzintézetek asszisztálásával zajló – megszorító fiskális politika és szerkezeti reformok fájdalmas szociális vonatkozásaival kellett szembenézni (legalábbis rövid távon). A populista politika ezen időszaka erősen emlékeztet a hasonló, elsősorban a múlt század hetvenes éveiben jellemző latin-amerikai kísérletekre. Hasonlóságokat fedezhetünk fel abban is, hogy mindkét csoport államai több-kevesebb sikerrel a gazdaságilag fejlett országokhoz kívántak felzárkózni. Már csak ezért is érdemes, legalább alapvonásaiban, megismernedni a „klasszikus” latin-amerikai populizmussal.

1990 májusában az Inter-Amerikai Fejlesztési Bank szervezésében került sor egy konferenciára a latin-amerikai gazdasági populizmusról; az előadások szövegét egy évvel később tették közzé. A kötet bevezető tanulmányában Rudiger Dornbusch és Sebastian Edwards (Dornbusch–Edwards 1991, 7–9. p.) a következőképpen határozták meg a latin-amerikai gazdasági populizmus fő jellemzőit: olyan gazdasági magatartás, amely nem veszi figyelembe az inflációval és a költségvetési hiány finanszírozásával járó kockázatokat, a külső korlátokat, valamint a gazdasági szereplők reakcióit az agresszív, piacellenes politikára. A politikai szereplők – miközben a gazdasági növekedés, a bérek, a foglalkoztatottság növelése, a nemzeti jövedelem igazságosabb elosztása lebeg a szemük előtt – jelentősen növelik az állami kiadásokat (jellemző módon a bérek növelésével), ami végső soron magas inflációhoz és a külső gazdasági egyensúly felborulásához vezet. A populista kísérlet gazdasági összeomláshoz vezet, és nem marad más kiút, mint életbe léptetni a drasztikus, megszorító gazdasági csomagot (jellemző módon az IMF – a Nemzetközi Valutaalap segítségével) jelentős szociális következményekkel. A populizmus önpusztító jellegére, a populista politika összeomlására (a foglalkoztatottság, a jövedelmek és a bérek csökkenésével) leginkább azok a társadalmi rétegek fizetnek rá, amelyeken elsősorban segítenie kellett volna.

A kötet következő tanulmányában Robert R. Kauffman és Barbara Stellingss úgy definiálják a latin-amerikai populizmust, mint specifikus politikai célkitűzések elérését szolgáló gazdasági politikák eszköztárát. Ezek a célkitűzések a következők: 1. mobilizálni a szervezett munkásságot és az alsó középosztályt, 2. kiegészítésképpen megszerezni a hazai piacon érdekelt helyi vállalkozók támogatását, 3. a vidéki oligarchia, a nemzetközi gazdasági társaságok és a hazai nagytőke politikai elszigetelése. Ezen célkitűzések elérésének a (nem teljes) gazdasági eszköztára: 1. a kiadások és költségvetési

hiány növelése a gazdasági növekedés ösztönzésére, 2. a nemzeti jövedelem jelentős redisztribúciója a nominálbérek növelésével és az árak ellenőrzésével, 3. a nemzeti valuta árfolyamának ellenőrzése vagy növelése, az infláció visszaszorítása, a bérek és haszonkulcsok növelése olyan szektorokban, amelyek nem piacépes termékeket állítanak elő.⁴ Rudiger Dornbusch és Sebastian Edwards szerint (Dornbusch–Edwards 1991, 11–12. p.) a gazdasági populizmus a latin-amerikai országokban rendszertelen ciklusokban jelenik meg, miközben az egyes ciklusok több fázisra oszthatók:

1. fázis. A gazdaságpolitika kezdetben még sikeresnek tűnik, növekszik a termelés, a foglalkoztatottság, emelkednek a bérek, miközben az árellenőrzés féken tartja az inflációt, s az átmeneti áruhiányt importtal lehet pótolni.

2. fázis. A gazdaságnak szembesülnie kell a kritikus áru- és nemzetközivaluta-hiánnyal, növekszik az inflációs nyomás. A költségvetési hiány szédítő magasságokba emelkedik. Halaszthatatlanná válik az árellenőrzés, valamint a valutaárfolyamok ellenőrzésének feloldása, a nemzeti valuta leértékelése és a hazai piacok védelme.

3. fázis. Az óriási hiány, a vágató infláció (amely gyakran hiperinflációvá nővi ki magát) és a nemzeti valuta nyilvánvaló túlértékelése menekülésszerű tőkeáramláshoz, továbbá a gazdaság demonetarizálásához vezet. A már amúgy is nagymértékű költségvetési hiány tovább növekszik, mert a magas kiadások mellett csökkennek az adóbevételek is. A kormányzat kétségbeesítő helyzetében csökkenti a költségvetés kiadásait, leértékeli a valutát, a reálbérek is óhatatlanul csökkennek. Mindezt látványos politikai változások követik (a kormány erőszakos megbuktatása).

4. fázis. Az új kormány által (és többnyire az IMF támogatásával) bevezetett ortodox stabilizációs csomagban a költségvetési kiadások jelentős hányadát törlik, a bérek szintje a populista ciklus előtti színvonal alá csökken. Ami még ennél is rosszabb, a bérek hosszabb ideig alacsony szinten maradnak, mert a külföldi tőke bizalmatlanná válik, a befektetések alacsony szinten stagnálnak.

Figyelembe véve Közép- és Kelet-Európa, valamint Latin-Amerika országainak különbözőségeit, a két régió populizmusai között is találunk eltéréseket, s ezek elsősorban abban rejlenek, hogy közép- és kelet-európai államok lényegesen kisebbek (kivéve Lengyelországot), gazdaságaik nyitottabbak, több integrációs szervezetbe léptek be (gondoljunk elsősorban az Európai Unióra), illetve a transzformációs időszakban már megpróbálták tagságot szerezni ezekben a szervezetekben. Ezen okokból kifolyólag Közép- és Kelet-Európában gyakorlatilag egyáltalán nem vagy legalábbis erősen korlátozott módon használható a latin-amerikai populizmus eszköztára, mint pl. a monetáris politika és a tőkeáramlás kormányzati kontrollja, a hazai piacok védelme, az árképzésbe való hangsúlyos beavatkozás stb. Ebben a térségben a populizmus elsősorban az expanzív fiskális politikában nyilvánul meg. További fontos tényező, hogy itt a népesség sem olyan heterogén összetételű (elsősorban az etnikai, jövedelmi különb-

4. E jellemzők alapján a szerzők populistának tartják a múlt század '70-es és '80-as éveinek alábbi latin-amerikai kormányait: Salvador Allende kormányát (Chile, 1970–1973), Juan Perón kormányát (Argentína, 1973–1976), Alán García kormányát (Peru, 1985–1990), José Sarney kormányát (Brazília, 1985–1990), Luis Echeverría kormányát (Mexikó, 1970–1976) és Andrés Pérez kormányát (Venezuela, 1974–1978). Főként az első három kormány mérítette ki a politikai célok és a gazdasági eszközök valamennyi definiált ismervét. (Kaufman–Stellings 1991, 16. p.)

ségekre gondolunk), a vidéki oligarchia (nagybirtokosok) és a honi iparmágnások köre a szocializmus bukása után gyakorlatilag nem létezett, ezért a populista politikusoknak nem is állt érdekükben harcolni ellenük.

További – szembeötlő – különbség, hogy a közép-európai országokban a populista ciklus utolsó szakaszában többnyire sikerült elejét venni a teljes gazdasági összeomlásnak, a hiperinflációnak, a nemzeti valuta elértéktelenedésének (és az ebből következő erőszakos kormányváltásnak). Mindez nem abból következik, hogy ebben a régióban a főntebb vázolt forgatókönyvet kizárhatjuk, hanem abból a tényből, hogy a politikai elitiek (az utolsó percben ugyan, de mégis) megtették a szükséges intézkedéseket az összeomlás elkerülésére (gondolunk itt az 1995-ös és a 2008–2009-es magyarországi és az 1999-es szlovákiai megszorító csomagokra). Létezik azonban egy elretentő példa, amely igazolja, hogy a „Duna-völgyi Argentína” nem pusztán a nemzetközi sajtó agyszüleménye, ez pedig a bolgár gazdaság összeomlása az 1996–97-es években. Okai a következők: a nagymértékű külföldi eladósodás, a piaci reformok vontatott megvalósítása, és a puha költségvetési korlát továbbélése a közzférában és a pénzügyi rendszerben.⁵

A főntebb vázolt különbségek ellenére mégis jóval több a hasonlóság, amely inkább összeköti, mint elválasztja a latin-amerikai, valamint a közép- és kelet-európai populizmusokat. Az alábbiakban összefoglaltuk a legfontosabbakat:

- A leggyakrabban használt, lényegében mindenhol jelen levő eszköz a fiskális expanzió, azaz a gazdaság ösztönzése a költségvetési kiadások növelésével. A populista politikusok mindkét régióban veszélyesen alábecsülik a nagyszabású terveik finanszírozásából származó veszteséget és kockázatokat. (Itt elsősorban az infláció és az eladósodás növekedésére gondolunk.)

- A fiskális expanzió mindkét régióban magas ikerdeficithez vezet a költségvetés és a folyó fizetési mérleg esetében is, a gazdasági növekedés egyre kevésbé kiegyensúlyozott és fenntartható, növekszik az inflációs és devalvációs nyomás.

- A populista ciklus vége felé az infláció drámai növekedése, a nemzeti valuta árfolyamzuhanása, a menekülésszerű tőkekiáramlás és a pénzügyi szektor összeomlása

---

5. A bolgár kormány nem volt képes határozott és drasztikus élénkítő intézkedéscsomag megvalósítására. A következmények katasztrófálisak voltak: hiperinfláció, a nemzeti valuta elértéktelenedése, a bankrendszer összeomlása, a GDP jelentős visszaesése, tömegdemonstrációk, a kormány bukása, előrehozott választások. A bankrendszer csődje folytán 17 bank bezárt (a bankrendszer harmada). 1996-ban a tíz állami bankból kilenc – melyek a bankszektor 80%-át tartották ellenőrzés alatt – negatív tőkével rendelkezett, a magánbankok fele pedig csődbe ment. A lakossági hosszú sorokban állt a pénzváltók előtt, hogy átválthassák a bolgár levát valamely külföldi pénznemre. (A leva az amerikai dollárhoz képest 1996-ban 589,3%-kal értéktelenedett el, 1997-ben pedig 264,5%-kal.) A nemzeti valuta válságba jutásának, a politikai instabilitás, a fedezet nélküli pénzkibocsátás és a nagy infláció kilátása következtében az infláció 1997 márciusában elérte éves szinten a 2000%-ot (kétezer százalékot). A GDP 1996-ban 10,9%-ot esett, 1997-ben újabb 6,9%-ot. A nemzeti valuta elértéktelenedése és a bankrendszer összeomlása, valamint a hiperinfláció eléréktelentették a lakossági megtakarításokat. 1997 januárjától országszerte sztrájkok és tömegtüntetések törtek ki, következtükben februárban a kormány kénytelen volt 1997 áprilisára előrehozott választásokat kiírni. A kormányzó szocialista párt a választásokon megsemmisítő vereséget szenvedett. (World Bank 2001; Tomšik 1999, 28–32. p.)

fenyeget (s mindezek a jelenségek mély recesszióval és szociális következményekkel járnak együtt). Ha nem kerül sor stabilizációs mentőcsomag bevezetésére (azaz megszorító intézkedésekre és reformokra, többnyire az IMF segítségével), az összeomlás be is következik, és még ennél is drasztikusabb megszorító csomagot kényszerít ki, még elviselhetetlenebb szociális következményekkel. A politikai elitnek nem szívesen fogadnak el megszorító csomagokat, próbálják halogatni bevezetésüket, ameddig csak lehet, többnyire közvetlenül az összeomlás előtt kerül sor erre, amikor már megindult a tőkekiáramlás, a nemzeti valuta elértéktelenedik (illetve nemegyszer spekulatív támadásoknak van kitéve) és jelentősen megnövekszik az infláció.

– A populista politika önpusztító jellegű, s végső soron az életszínvonal csökkenéséhez vezet (többnyire a populista ciklust megelőző szint alá), és paradox módon azokat a társadalmi rétegeket sújtja a legjobban, amelyeken segíteni hivatott (munkásság, alsó középosztály, közalkalmazottak, nyugdíjasok). Emellett az a politikai elit, amely a populizmus eszközeivel él, képtelen hosszú távon biztosítani a hatalmát (különösképpen demokratikus környezetben).

– A populizmus további kedvelt eszközei: az állami tulajdon (akár államosítással, akár a privatizáció halogatásával biztosítva, különféle „nemzeti” jelzőkkel indokolva), az ár- és árfolyam-ellenőrzés, valamint a valutaáramlás kontrollja, igaz, mindezek a közép- és kelet-európai országokban a már fentebb említett korlátoknak köszönhetően nem alkalmazhatóak olyan gyakran és olyan mértékben, mint ahogyan ez lehetséges (volt) a „klasszikus” latin-amerikai környezetben.

– A populista gazdaságpolitika további jellemző jegye, hogy a politikai populizmus „enyhe” változatának képviselői ugyanúgy képesek leépíteni a gazdaságot, mint a „kemény” populisták. A két irányzat között az a különbség, hogy miközben a „enyhe” irányzat képviselői nem veszélyeztetik a liberális demokrácia alapintézményeit, a „kemény” populisták ezt megteszik, és alááshatják a demokratikus berendezkedést. (Smilov–Krstev 2008, 9. p.)⁶ Példaként hozhatjuk fel a szocialista–szabaddemokrata koalíció politikáját Magyarországon a 2002–2006/08-as időszakban (itt elsősorban a nagyobbik koalíciós pártra, a szocialistákra gondolunk), amely bizonyára nem tartozik a keményvonalas populisták táborához (már abban az értelemben, hogy nem veszélyezteteti az országban a liberális demokráciát), mégis, figyelmen kívül hagyva a közgazdaságtan legelemibb szabályait, roppant „hatásosan” taszította az összeomlás szélére az ország gazdaságát.

A makrogazdasági populizmus új típusára Csaba László hívta fel a figyelmet (Csaba 2008, 592–607. p.) az új EU-tagállamok – elsősorban a balti államok, valamint Románia és Bulgária kapcsán. Ezekben az országokban az ezredforduló után nem a költségvetési hiány és az államadósság emelkedett meg látványosan, hanem az egyéni fogyasztás és a lakossági hitelek növekedtek meg robbanásszerűen, ami fenntart-

6. Míg az enyhe (soft) populisták csak a kormánypártokat veszélyeztetik (helyükbe akarnak lépni a kormányzásban), a kemény (hard) populisták a demokratikus alkotmányos berendezkedés alapjait (pl. a kisebbségi jogok garanciáját, az intézményrendszer függetlenségét) is veszélyeztetik. Ezenkívül folyamatosan a politikai ellenlábasaik kriminalizációjára törek szenek. Az enyhe populizmus képviselői Közép-Európában pl. a magyarországi Fidesz, a szlovákiai Smer, a kemény populisták pl. a szlovákiai HZDS és SNS vagy a lengyelországi Lengyel Családok Ligája vagy a Samoobrana. (Smilov–Krstev 2008, 9. p.)

hatatlan, olykor óriási méreteket öltő folyófizetésimerleg-hiánnyal kísérve (egészen a GDP 15–22%-áig), túlfűtött gazdasághoz vezetett. Más szóval nem a kiadási oldalon érvényesült a populista politika, hanem az állam elsősorban mint szabályozó mondott csődöt, s inkább a bevételi oldal hordozta magán a populizmus jegyeit. Ezen országok gazdasági fejlődése és gazdaságpolitikája inkább Kelet- és Délkelet-Ázsia államaira emlékeztet az ázsiai pénzügyi válságot megelőző évekből (1997–98), de találhatunk párhuzamokat egyes nyugati országokkal is a jelenlegi gazdasági válságot megelőző időszakból. Mivel – amint azt már korábban említettem – a populizmus Magyarországon és Szlovákiában elsősorban a „klasszikus” latin-amerikai változattal mutat rokonságot, az új típusú makrogazdasági populizmus vizsgálata nem célja e tanulmánynak.

A populista gazdaságpolitika hatástalan és káros volta Közép-Európában

A régióban két ország – Magyarország és Szlovákia – élte meg a klasszikus populista ciklus iskolapéldáját: a kezdetet konszolidált pénzügyekkel és fenntartható gazdasági növekedéssel; az ezt követő fiskális expanziót, amely felborította a külső és belső gazdasági egyensúlyt és növekvő eladósodáshoz vezetett; a válságot, amikor a pénzügyi szektor összeomlása fenyegetett, a hazai valuta jelentősen veszített értékéből, az állam a fizetéképtelenség szélén egyensúlyozott, és már zajlott a tőkekiáramlás; végül következett a (megszorító, stabilizáló) mentőcsomag a nemzetközi pénzügyi intézetek támogatásával. Szlovákiában az 1996–1999-es, Magyarországon a 2002/2008–09-es években zajlottak ezek a folyamatok. Más államokban és időszakokban is feltűntek a gazdasági populizmus jellemző vonásai, azonban sohasem a teljes ciklus, amint az történt Közép- és Kelet-Európa országaiban, a politikai és gazdasági rendszer átalakítása után. Úgy vélem, 2007–2008-ban Szlovákia ismét egy újabb populista ciklusba lépett, azonban az nem törvényszerű, hogy a végső fázisáig vigye ezt a politikát (erre egyébként is még egy választási időszakra lenne szükség hasonló mértékű államháztartási hiánnyal, mint amilyen a 2009–2010-es években várható).

A szlovák és a magyar ciklus közös jellemzője, hogy a fiskális expanzió mindkét országban a gazdasági növekedés időszakában, egészen kedvező világgazdasági környezetben ment végbe, a gazdaságpolitika tehát szembe helyezkedett mindazzal, amit a közgazdaságtani tankönyvek írnak. Érdekes véletlen, hogy fejlődését tekintve eddig mind a szlovák, mind a magyar ciklus egymással ellentétes szakaszban járt, azaz amikor az egyik országban sor került a stabilizációra, a másikban éppen a populista osztoztatás zajlott, és fordítva. Kisebb eltérések is megfigyelhetők, nevezetesen Szlovákiában a költségvetési hiány és az adósságállomány jelentős részének implicit jellege, amely csak később transzformálódott államadóssággá, ugyanezek Magyarországon explicit jelleggel bírtak a költségvetésben és a közszféra tartozásaiban. Az új szlovák ciklus két fontos szempontból tér el a korábitól: a hiány növekedésére a gazdasági válság idején került sor, és abban az időszakban, amikor Szlovákia már bevezette a közös uniós valutát, az eurót.

A két közép-európai országban szerzett tapasztalatok azt igazolják, hogy a fiskális ösztönzés (túlköltekezés) még rövid távon sem emelte számottevően a gazdasági növekedést és a foglalkoztatottságot, még azzal együtt sem, hogy a közkiadások és a folyó fizetési mérleg hiánya óriási méreteket öltött (elérte a GDP 7–10%-át), s ezen a szinten maradt mintegy három-négy éven át. A fiskális expanzió csupán a növekedés mértékét

és a foglalkoztatottságot volt képes szinten tartani, bár Magyarországon, ahol a kiadások jelentős hányadát bérekre és szociális támogatásokra költötték, a reáljövedelmek jelentős növekedéséről is beszélhetünk, igaz, csak átmeneti jelleggel. A populista ciklus vége felé azonban a növekedés számottevően lelassult, a bérek reálértéke és a foglalkoztatottság szintje csökkent, ugyanakkor jelentősen megemelkedett az infláció, s a válság kikényszerítette a megszorító csomagok elfogadását, hogy elejét vegyék a gazdasági összeomlásnak. A fiskális expanzió tehát már a populista ciklus elején sem volt képes komolyabb gazdaságélénkítésre (ellentétben a latin-amerikai tapasztalatokkal). Az állami ösztönzés totális hatástalanságának legfőbb oka a közép-európai gazdaságok nagymértékű nyitottsága és piacaik kis mérete, s ugyanakkor a szabad áruforgalom, szolgáltatások, sőt, a termelési tényezők (tőke, munkaerő) áramlásának minimális vagy semmilyen korlátozása. Amint azt a következő táblázatban láthatjuk, a V4 országokban (Lengyelországot kivéve, mert az új EU-tagállamok között egyedülként rendelkezik nagyobb piaccal) a kivitel a termelés több mint háromnegyedét képezi, ugyanakkor a GDP-hez mérten a behozatali arány is hasonlóan magas.

1. táblázat. GDP, az áruk és szolgáltatások behozatala és kivitele, valamint exportteljesítmény és importfüggőség az EU néhány tagállamában. 2008. év, millió euróban (forrás: Eurostat 2009/a. Statistics, National Accounts, Main Tables és saját számítások)

Ország	Lakosság (millió fő, 2007)	GDP	Export	Mint a GDP %-a	Import	Mint a GDP %-a
Szlovákia	5.4	64 884	53 587	82,6 %	55 169	85 %
Magyarország	10.1	105 842	85 715	81 %	84 138	79,5 %
Csehország	10.3	148 555	114 135	76,8 %	106 706	71,8 %
Lengyelország	38.1	362 095	144 007	39,8 %	157 393	43,5 %
Németország	82.4	2 491 400	1 177 040	47,2 %	1 022 570	41 %
EU-27	495.1	12 504 353	5 156 793	41,2 %	5 124 039	41 %
USA	304.5	9 698 531	1 264 210	13 %	1 719 200	17,7 %

A kivitel magas aránya azt jelenti, hogy bármennyire jelentősek is a kormányzati fiskális ösztönzések, nem képesek pótolni a keresletet az exportpiacokon, viszont nagy valószínűséggel jelentősen megemelik a behozatalt az importfüggés és a nem létező kereskedelmi korlátok miatt. Példaként említhetném, hogy a szlovák gazdaság 2008-as termelésének több mint 80%-a kivitelre készült, miközben az export néhány multinacionális társaság kezében összpontosult (a tíz legnagyobb exportőr a kivitel mintegy 40%-ával rendelkezett), elsősorban a gépkocsigyártó és az elektrotechnikai ágazatokban. Öt nagy társaság (három autógyár és két laposképernyő-gyártó vállalat) esetében az export aránya az értékesítésben meghaladta a 95%-ot.

2. táblázat. Szlovákia legnagyobb exportőrei, arányuk az ország teljes kivitelében és a kivitel aránya a teljes értékesítésben (forrás: Trend Špeciál Top 200, 2009 júl. Štatistický úrad Slovenskej republiky [A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala] 2009/a. Celkový dovoz a celkový vývoz podľa kontinentov a ekonomických zoskupení krajín v roku 2008, továbbá saját számítások.)

Társaság	Export (ezer euró)		Változás (%) 2008/07	Export/ bevétel 2008, %	Részese a szlovák exportból
	2008	2007			
1. Volkswagen Slovakia, a.s., Pozsony	5 348 885	6 394 630	-16,4	99,5	10,8 %
2. Samsung Electronics Slovakia, s.r.o., Galánta	3 523 102	3 685 593	-4,4	100	7,1 %
3. U.S. Steel Košice, s.r.o., Kassa	2 376 582	2 470 645	-3,8	81,1	4,8 %
4. Slovnaft, a.s., Pozsony	2 328 531	2 177 271	6,9	57,7	4,7 %
5. Kia Motors Slovakia, s.r.o., Zsolna	2 179 332	1 763 987	23,5	97,8	4,4 %
6. PCA Slovakia, s.r.o., Nagyszombat	1 718 500	1 714 162	0,3	99,0	3,5 %
7. Sony Slovakia, s.r.o., Nyitra *	1 398 000	968 364	44,4	100	2,8 %
8. Mondi SCP, a.s., Rózsahegy	393 569	448 064	-12,2	83,1	0,8 %
9. Slovnaft Petrochemicals, s.r.o., Pozsony	355 666	449 225	-20,8	55,6	0,7 %
10. Continental Matador Truck Tires, s.r.o., Puhó	350 797	317 879	10,4	89,7	0,7 %
Szlovákia teljes exportja	49 543 584	--	5,1	--	100 %

Megjegyzések: Az a.s. rövidítés részvénytársaságot, az s.r.o. kft.-t jelent. Az adatok szlovák koronáról euróra konverziós árfolyamon (30,126 SKK/EUR) voltak átszámolva, ami valamelyest magasabb, mint a tényleges középárfolyam volt 2007 (33,781) és 2008 (31,291) során, ezért a feltüntetett adatok némileg felülértékeltek. * A Sony nem közölt adatokat az exportjáról, ezért a táblázatban azt feltételezzük, hogy az export részaránya a bevételből a másik iparági nagyvállalathoz (Samsung) hasonlóan 100%.

Nyilvánvaló tehát, hogy a külföldi fogyasztóktól való ilyen nagymértékű függés mellett a hazai fiskális ösztönzések nem képesek pótolni az exportot, hétköznapi nyelven megfogalmazva: a szlovák kormány nem képes megvásárolni hatszázezer autót és kilencmillió LCD televíziót a külföldi fogyasztók helyett. Amikor azonban állami kiadásokkal próbálja ösztönözni a hazai fogyasztást, a kifizetések jelentős része külföldre vándorolhat, jó példa erre a „roncsprémium”, azaz állami támogatás bevezetése a régi autók cseréjére a 2009. évben.⁷ A fiskális ösztönzések sikertelenségének további oka az is, hogy – ellentétben a keynesi közgazdaságtani elméletek útmutatásaival – a gazdasági növekedés időszakában került sor az alkalmazásukra, valamint hogy a kiadások jelentős hányadát szó szerint felélték (azaz szociális kiadásokra, bérfejlesztésre, ártámogatásra költötték), avagy az egyáltalán nem effektív állami szféra feneketlen bugyra nyelte el, ahelyett hogy jól megtérülő befektetésekre szánták volna (pl. az infrastruktúra fejlesztésére, a vállalkozói környezet támogatására, közoktatásra, kutatásra, fejlesztésre).

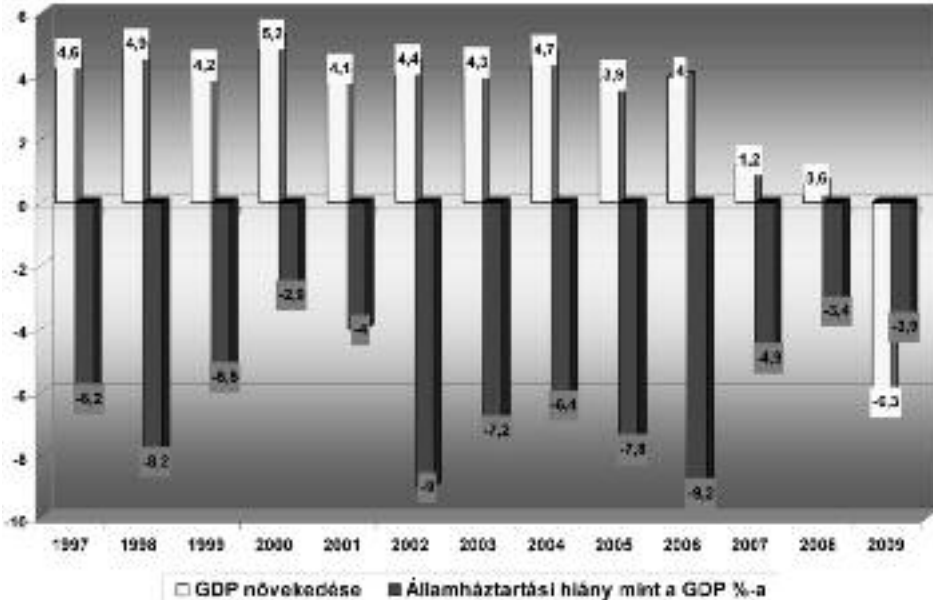
A populista ciklus sikertelenségének leginkább eklatáns példája a 2002/2007–09-es időszak Magyarországon. A 2002-es választási kampány során az ország két vezető pártja, a kormányzó Fidesz és az ellenzéki Magyar Szocialista Párt (MSZP) a populista ígéretek csapdájába került. Ennél már csak az volt rosszabb, hogy az MSZP a győzelme után meg is valósította ezeket az ígéreteket (Medgyessy Péter kormányának ún. száznapos programja keretében), igaz, a megvalósítást már Orbán Viktor kormánya is elkezdte, s a későbbiekben a Fidesz a száznapos programot is megszavazta az Országgyűlésben. Ezt

7. A szlovák kormány 2009 márciusában és áprilisában 55 millió eurót fordított a roncsprémium nevű projektre, mely az öreg gépjármű újra való cserélésének állami támogatását jelentette. Az intézkedés a Szlovák Nemzeti Bank (NBS) becslése szerint a GDP 0,05%-os emelkedését eredményezte.

a valóságtól elrugaszkodott, populista osztogatást tehát az összes parlamenti párt támogatta és megszavazta a kicsiny jobboldali MDF-en kívül, azaz a közpénzek populista szétosztása konszenzusra talált.

Magyarország a 2002–2006-os időszakban a legnagyobb hiányt tudta felmutatni a közkiadások terén, s nemcsak az Európai Unióban, hanem világszinten is, az összes releváns gazdasággal összevetve, miközben a legnagyobb költségvetési hiányt a 2002-es, valamint a 2006-os választási évben produkálta. Mindez „gyönyörűen” igazolja azt a feltevést, hogy a politikusok nem gazdasági, hanem politikai ciklusokban gondolkodnak. Az óriási mértékű fiskális ösztönzések ellenére mégsem emelkedett számottevően a gazdasági növekedés, illetve a foglalkoztatottság aránya, sőt, a növekedés alacsonyabb volt, mint a többi visegrádi országban, a négyéves osztogatást követően pedig 1,2%-ra csökkent, alacsonyabb szintre a régi EU-tagállamok növekedési átlagánál, ami azt jelenti, hogy a magyar gazdaság már nem az uniós átlaghoz közeledett, hanem leszakadóban volt. A populista politika eredményének tudható be ugyanakkor az adósságállomány megnövekedése a GDP 52,1%-áról 73%-ra a 2001–2008-as időszakban (Eurostat 2009/b). Amikor 2008 őszén a gazdasági világválság „megérkezett” Közép-Európába, a magyar állam már a fizetéseképtelenség határán állt, s október végén már csak az IMF, az Európai Unió és a Világbank által folyósított húszmilliárd euró értékű rendkívüli hitel tudta megmenteni.

1. grafikon. A fiskális expanzió hatástalansága Közép- és Kelet-Európa kis, nyitott gazdaságaiban – a magyar példa (forrás: Eurostat 2009/b. Structural indicators, General economic background [real GDP growth rate, public balance])

Megjegyzés: A 2009. év adataihoz: a GDP csökkenése az Eurostat előrejelzése, a hiány a magyar kormány az IMF-fel kötött egyezménye alapján tervezve.

Szlovákiában az 1996–1999-es időszakban ugyancsak meghatározó fiskális expanzióra került sor, amely Magyarországhoz hasonlóan jelentős külső és belső egyensúlyta-

lansággal, nagyfokú eladósodással és gazdasági összeomlással fenyegetett, amely végül rákényszerítette a kormányzatot a stabilizációs csomag bevezetésére (1999 májusában). A magyar példától eltérően a költségvetési hiány jelentős része implicit jellegből adódóan a kimutatható hiányban és adósságállományban csak megkésve jelentkezett. A hiány elkendőzését szolgáló kevésbé feltűnő trükköket leszámítva (pl. költségvetésen kívüli állami alapok létrehozása) az implicit jellegű adósságállomány nagy része a következőképpen keletkezett: 1. Fizetésektelen állami vállalatok és magántársaságok állami garanciával vállalt hiteleinek államadóssággá való transzformációja, 2. Az állami vagy idővel államosított, esetleg felszámolt bankokban felhalmozott minősített hitelek, amelyek behajthatatlanná váltak, s így államadóssággá alakultak, 3. Közintézmények felgyülemlett és behajthatatlan tartozásai (adók, járulékok, vámok, illetek), 4. Különbféle állami és közintézmények adósságai, amelyeket később az állam kénytelen volt átvállalni (mint pl. néhányszor az egészségügy esetében).

A rejtett (implicit) adósságok két fő forrása az állami garanciájú hitelekből épülő nagyberuházások (pl. autópályák, a bőszi vízi erőmű, a mohi atomerőmű), valamint az állami és kvázi állami intézmények, illetve állami vagy magánbankok révén érvényesített puha költségvetési korlát, de ide sorolhatjuk az adósságbehajtás erőtlén jogi hátterét és a csőd- és felszámolási eljárások erőtlenségét is. A 3. számú táblázat az implicit eladósodás rohamos növekedését mutatja, ami a puha költségvetési korlát és a jogállami intézményrendszer gyengeségének a következménye.

3. táblázat. A fiskális expanzió implicit formája: a lejárt határidejű követelések növekedése Szlovákiában, 1995–1999, a követelések értéke milliárd koronában (forrás: Trend 2000. *Pohl'advky po lehote splatnosti v SR*. Trend 15/2000, 2000. április 12., 4A)

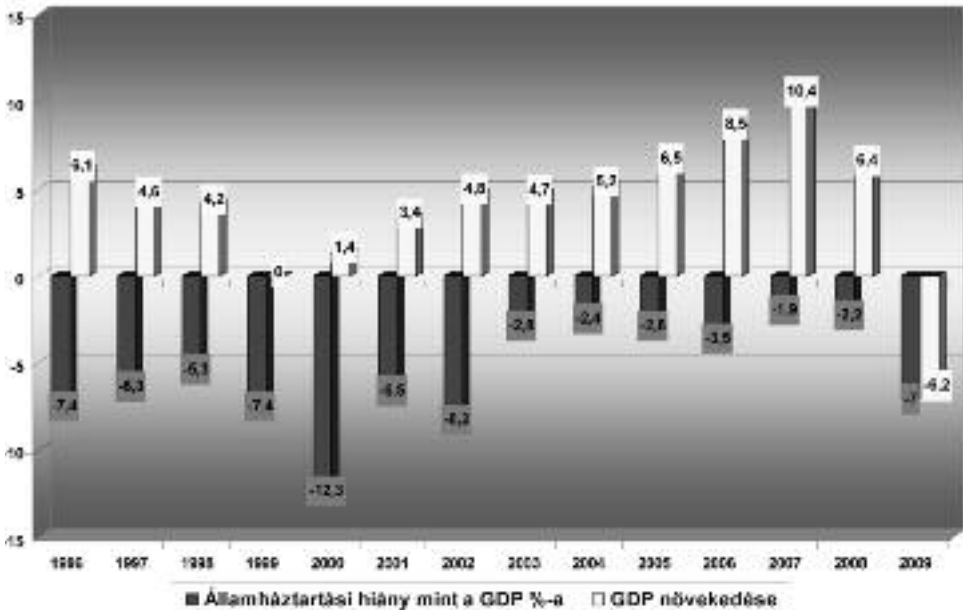
	1995	1996	1997	1998	1999*
Szociális Biztosító (tb-járulék)	5,8	8,6	20,6	34,7	43,0
Nemzeti Munkaügyi Hivatal	0,0	0,0	5,6	7,0	8,7
Egészségbiztosítók	1,3	2,8	6,8	13,0	15,0
Adóhivatalok	16,7	19,8	25,8	34,6	52,0
Vámhivatalok	3,4	2,9	3,7	4,1	4,5
Állami és kvázi-állami intézmények	27,2	34,1	62,5	93,4	96,0
Nem pénzügyi szervezetek (vállalatok)	109,4	112,6	117,7	139,4	145,2
Bankok minősített hitelei	125,5	112,0	120,1	145,1	170,7
Együtt	289,3	292,8	362,8	471,3	534,4
Éves növekedés (%)	15,7 %	1,2 %	23,9 %	29,9 %	13,9 %

Megjegyzés: az 1999. szeptember 30-ai állapot.

Az adósságállomány legszámottevőbb „öröksége” a bankok által felhalmozott minősített hitelek, amelyeket a bankszektor konszolidációja során többnyire átminősítettek köztartozássá. A konszolidáció mintegy 200 milliárd koronába került, ami mintegy ötszöröse a bankprivatizációból származó bevételeknek. (L. bővebben: Jakoby–Morvay–Pažitný 2000) Mivel ezek a kiadások valamivel később, 1999–2001-ben növelték a költségvetési hiányt és a köztartozásokat, az expanzív fiskális politika ezen mutatói csak megkésve jelentek meg, azonban még a korábbi politikai grémium kormányzásának (Vladimír Mečiar harmadik kormánya, a HZDS–SNS–ZRS koalíció, azaz a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom, a Szlovák Nemzeti Párt és a Szlovákia Munkásainak Szövetsége koalíciója, 1994–1998), s az ebben az időszakban felgyülemlett rejtett hiány következményei. Az expanzív populista politika másik fontos mutatója már a kezdetektől jelezte a

fenntarthatatlan növekedést: „A folyófizetésimérleg-hiány az 1996–98-as években elérte a GDP 10%-át, s mivel a közvetlen külföldi befektetések csak minimális szintet értek el, mindez a külföldi eladósodás jelentős megnövekedéséhez vezetett.” (Tóth 2000, 86. p.) A külföldi adósságállomány 1996–2000-ben a GDP 30,6%-áról 49,9%-ra, ugyanakkor az államadósság aránya az 1997–2000-es időszakban 33,8%-ról 50,3%-ra emelkedett.

2. grafikon. A fiskális expanzió hatástalansága Közép- és Kelet-Európa kis, nyitott gazdaságaiban – a szlovák példa (forrás: Eurostat 2009/b. Structural indicators, General economic background [real GDP growth rate, public balance] és Marcinčin, Anton 2005, 46. p. [az 1996. évi hiány és a GDP növekedése az 1996–98-as évben]).

Megjegyzés: A 2009-es év adatai: a GDP csökkenése: a Szlovák Köztársaság Pénzügyminisztériumának elő-rejelzése, a hiány mértéke: a szerző becslése alapján

A fiskális expanzió tehát Szlovákiában sem növelte, csupán ideig-óráig szinten tartotta a nemzeti össztermék növekedését és a foglalkoztatottságot, s mindezt igen nagy áron mind a makro-, mind a mikrogazdaság terén: a belső és külső egyensúly veszélyeztetésével, az országot fenyegető eladósodással és gazdasági összeomlással. Végül a megkerülhetetlen stabilizáló, megszorító csomag elfogadásával a GDP-növekedés drámai lassulása (1999-ben 0%-ra), majd a munkanélküliség növekedése következett az 1998-as 12,5%-ról 2001-ig 19,2%-ra. A fiskális politikát nem a válság egyetlen, hanem egyik legfontosabb okának tekinthetjük.⁸

8. A fiskális politikán kívül megemlíthető a privatizáció módja is (a vállalatok kliensrendszerű odaítélése „a hazai vállalkozói rétegnek” mélyen a reális ár alatt, valamint a „stratégiai” vállalatok privatizációjának ellenzése, az általánosan kedvezőtlen befektetői közeg (főként a magas adók és járulékok, valamint a gyenge jogérvényesítés). Mindez a külföldi befektetések lelassulásához vezetett.

A magyar és a szlovák példa alapján kijelenthetjük, hogy Közép- és Kelet-Európa kis, nyitott gazdaságaiban még egy nagyszabású fiskális expanzió sem képes számottevően emelni a GDP növekedését, legföljebb átmenetileg a korábbi szinten tartja, s ennek is nagy ára van: a gazdasági egyensúly felborulása és az eladósodás. Az ilyen politika már középtávon rendkívül destruktív, a gazdaságot az összeomlás szélére sodorja, jobbak esetében még rábírhhatja a kormányzatot, hogy restriktív, gyógyító csomagot fogadjon el, azonban a szociális következmények (a GDP-növekedés visszaesése, a foglalkoztatottság és a reáljövedelmek csökkenése) így is fájdalmasak. Az 1999–2007-es időszak szlovák gazdaságpolitikája ugyanakkor rendkívül sikeres alternatívát nyújt a populista gyakorlattal szemben: a stabilizáció és a szerkezeti reformok bevezetése után (elsősorban Mikuláš Dzurinda második kormánya alatt 2002–2006 között: az adó- és nyugdíjreform, a közigazgatás, az egészségügy, a munkaerőpiac és a szociális rendszer reformja után) a gazdaság gyors és kiegyensúlyozott növekedési pályára lépett.

A populista politika a közép- és kelet-európai államokban egy további fontos területen is jelentős károkat okoz a gazdaságnak, ez pedig az állami szektor, elsősorban az állami vállalatok, ahol a veszteséges termelés, a kormányzó elitnek kleptokrata és korrump hálózatai, pártbeli és vállalkozói kapcsolatrendszerük, a szünni nem akaró politikai nyomás a kiadások növelését és a nyereség csökkenését eredményezik, amit végül az adófizetők tömegei kénytelenek finanszírozni, azaz jelen esetben is az értékes javak helytelen elosztására kerül sor. Az állami szektor kudarcainak okait és tüneteit részletesen elemzi két amerikai közgazdász, Andrei Shleifer és Robert W. Vishny tanulmánya: *The grabbing hand* (Rabló kezek). A két szakember állítása szerint „az állami vállalatok rendkívül gazdaságtalanul működnek, s mindez az őket irányító politikusok nyomásgyakorlásának köszönhető”, röviden: „az állami vállalatok politikai célokot követnek” (Shleifer–Vishny 2000, 200–202. p.). A gazdaságtalanság egyébként mindenhol jelen levő rendszerhibának tekinthető, csupán a mértéke különbözhet. Miért is ilyen közkedveltek az állami vállalatok (gazdaságtalanságuk ellenére)? A válasz roppant egyszerű: a politikai haszonszerzés széles skáláját kínálják a politikai vezetőknek. Az állami beavatkozások és az ellenőrzés lehetősége a politikusok számára az eszközök gazdag tárházát biztosítja a közvélemény befolyásolásához, választóik bizalmának elnyeréséhez és megtartásához, továbbá párthíveik és vállalkozói holdudvaruk jutalmazásához. Mindezek az előnyök a politikusok számára egyszersmind hátrányt is jelentenek, ugyanannak az éremnek két különböző oldaláról van szó:

Tülméretezett foglalkoztatottság. „Az állami vállalatok többsége engedelmeskedik a politikai nyomásnak (a politikusok a választók szavazataira pályáznak), és túl sok embert alkalmaznak.” (Shleifer–Vishny 2000, 200. p.) A következmény: a termelés költségei lényegesen magasabbak, mint a hasonló magánvállalatoknál. Jellemző példaként a vasúttársaságokat hozhatjuk fel, amelyek a legnagyobb foglalkoztatóknak és ugyanakkor a legnagyobb „veszteségtermelőknak” számítanak Közép- és Kelet-Európa országaiban.

Munkahelyi mecenatúra. A munkahelyek jelentős hányadát az állami, illetve a közszférában a pozícióba került politikai vezetők párthíveik és a „pártközeli” vállalkozók „jutalmazására” használják. A jelöltek, kinevezésüket követően, nem a közérdek szolgálatát, hanem többnyire a szűk párt- és kormányzati érdekeket vagy saját, személyes érdekeiket tartják szem előtt. Az eredmény: az állami vállalatokat többnyire fejőstehének nézik, s a kinevezett vezetők jól megtömik a zsebüket és/vagy a pártkasszát, ennek iskolapéldája a Szlovák Köztársaság Erdőgazdasága (Lesy SR). A Smer–SNS–HZDS koalíció 2006 után a vállalati menedzsmentbe és a felügyelőbizottságba, valamint a cég

regionális üzemei élére a párthovatartozás alapján osztotta ki a pozíciókat, s ezek a pártkatonák óriási veszteségeket termeltek a korábban nyereséges vállalatnál, míg végül kénytelenek voltak hatvanhét millió euró kormányzati „hitelt” igényelni, a „gazdasági válságból kifolyólag”.⁹

A régiók támogatása. Az állami vállalatok gyakran helyezik át termelői kapacitásukat azokba a régiókba, ahol a kormánypártoknak viszonylag magas a támogatottságuk. A beruházások így válnak alkalmassá a választók megjutalmazására és kampánytevékenységre, függetlenül attól, hogy gazdasági szempontból mennyire attraktív az adott régió.¹⁰ Remek példa erre több állami vállalat központjának Pozsonyból Besztercebányára (azaz a fővárosból, amely az ellenzéki pártok fő fészke, a kormánykoalíció egyik fő bázisa) való áthelyezése Vladimír Mečiar harmadik kormánya idején (1994–1998).

Beavatkozás az árképzésbe. Az állami nagyvállalatok monopóliumának megtartása lehetőséget nyújt a politikusok számára, hogy politikai céljaiknak megfelelően módosítsák az árakat. Tipikus példája ennek a vasút „szociálisan elfogadható” fogyasztói áraival. A Magyar Államvasutak (MÁV) a 2007–2009-es reformokig 46 különféle kedvezményt biztosított utasainak, beleértve a hatvanöt év felettiek és a vállalat dolgozói és családtagjaik „ingyenes” utaztatását, a 67,5%-os diákkedvezményt, s az 50%-os közalkalmazotti kedvezményt. Becslések szerint az utasok mintegy 85%-a gyakorlatilag ingyen vagy kedvezménnyel utazott, miközben a teljes árú jegyek is mindössze a kiadások egyharmadát fedezték. Az árképzésbe való beavatkozás az energetikai vállalatoknál is megmutatkozott, azonban a privatizáció, továbbá a közös európai (uniós) jog átvétele korlátokat szabott a politikusok lehetőségeinek.

A fiskális expanzió és a gazdaságtalan állami tulajdonon kívül a destruktív populista politika visszatérő (bár kevésbé jelentős) eleme az árképzés befolyásolása (elsősorban az energiaárakra és a lakásbérleti díjakra gondolunk), s az ezzel összefüggő nyomásgyakorlás a független árszabályozó intézményekre, illetve ezek átpolitizálása, hogy „szociálisan elfogadható” árakat szabjanak. (A harmadik Mečiar-kormány idején Szlovákiában az energetikai monopóliumok még állami kézben voltak, tehát az akkori beavatkozások még az állami vállalatok főntebb vázolt árképzési gyakorlatát tükrözték.)

9. Az állami vállalat szétlopkodása az alkalmazottak meglehetősen szokatlan reakcióját váltotta ki: nyílt levélben fordultak a kormányfőhöz és a mezőgazdasági miniszterhez, aláírásgyűjtést kezdeményeztek, sőt büntetőjogi feljelentést állami vagyon hűtlen kezelése címén. Az alkalmazottak 27 olyan konkrét esetet hoztak fel példaként, amikor is előnytelenül (és törvénytelenül) adtak el faanyagot régóta nem fizető ügyfélnek, előnytelenül elcserélt értékes területek, főleg iskoláztatások milliókért, vadászterületek előnytelen bérbeadása, előnytelen médiaszerződések stb. A vállalatra nehezedő politikai nyomást az egyik vezetőségi tag, a fejlesztési osztály igazgatója, Peter Chrust is elismerte: „Szlovákia minden vállalata egy bizonyos koalíciós párthoz tartozik. Pontos adattal nem tudnék szolgálni, de azt hiszem, hét vállalat az SNS-é, nyolc a HZDS-é, a maradék a Smeré.” Tódová, Monika: Riaditeľ lesov končí, minister zostáva (Az Erdőgazdaság igazgatója befejezte, a miniszter marad). *Sme*, 2009. július 1.

10. „Az állami vállalatokat gyakran arra kötelezik, hogy termelésüket a politikailag megfelelő régióba helyezték át, nem pedig arra, hogy olyanokba, ahol gazdaságosabb a termelés. Így történt, hogy olasz állami vállalatok szerelőcsarnokai délen épültek fel, mely az akkoriban kormányzó kereszténydemokraták fellegráranak számított. A Renault, az Airbus Industries és az Aéroports de Paris is ott vetette meg lábát, ahol az a politikusoknak megfelelt, nem pedig ott, ahol a legkisebb ráfordítással üzemelhettek volna.” Schleifer–Vishny 2000, 202. p.)

A populizmus forrásai a keresleti oldalon: a választói racionalitás és irracionális

A gazdasági populisták és pártjaik profilja Közép- és Kelet-Európa országaiban a következőképpen foglalható össze:

– Nagyszabású programokat ígérnek és valósítanak meg, amelyek jelentősen megnövelik a közszféra kiadásait, azaz fiskális expanziót alkalmaznak. A kiadások azonnal vagy késleltetve jelennek meg, explicit vagy implicit módon vannak a költségvetési kiadásokba foglalva, s elsősorban nagyberuházások, infrastruktúra-fejlesztések és/vagy a szociális szféra fejlesztésére irányulnak; ugyanakkor minden esetben külső és belső makrogazdasági (sőt, gyakran mikrogazdasági) egyensúlyvesztéshez vezetnek, magas ikerdeficittel és jelentős eladósodással kísérve, azaz kiegyensúlyozatlan és fenntarthatatlan növekedést váltanak ki. Ez azonban a populista politikusokat különösebben nem érdekli, ők csupán rövid távú politikai céljaikat tartják szem előtt (népszerűség), s e célokért képesek feláldozni országuk hosszú távú gazdasági fejlődését.

– Olyan dolgokra tesznek ígéreteket, amelyekről ők maguk is kezdettől fogva tudják, hogy megvalósíthatatlanok, mert hiányoznak a szükséges pénzeszközök. Pl. a magyar szocialisták (MSZP) tisztában voltak azzal, hogy nyugdíjalap bevételei az akkor kifizetett nyugdíjak fedezésére sem bizonyultak elegendőnek (már 2002-ben is az állami költségvetésből kellett pótolni a hiányt), ennek ellenére megígérték a 13. nyugdíjat. Ezt még az ellenzéki Fidesz is megszavazta a parlamentben, sőt, a 2006-os kampányban ígéretet tettek a 14. havi nyugdíjra is. A Robert Fico vezette kabinet Szlovákiában bizonyára ugyancsak pontosan tudta, hogy a Szociális Biztosító nyugdíjalapja deficitese (különösen ha ők maguk nem akarták felemelni a nyugdíjkorhatárt, és leállították a privatizációt, amely előteremtette volna a nyugdíjreform következményeként az „első pillér”-ből hiányzó pénzforrásokat). Ennek ellenére inkább bevezették a „karácsonyi juttatást” a nyugdíjasok számára. Vladimír Mečiar harmadik kormánya (1994–1998) az eredetileg tervezett 2015 helyett a D1 autópálya befejezését 2005-re ígérte, s a választások előtt kínos körülmények között, külföldi hírességek kíséretében avatta fel a félig elkészült szakaszokat. Robert Fico kormánya is visszatért a kérdéshez, és ő is hajmeresztő tempót diktált a befejezéshez, ezúttal 2010-et jelölve meg céldátumnak, ami ugyancsak teljesíthetetlen elképzelés.

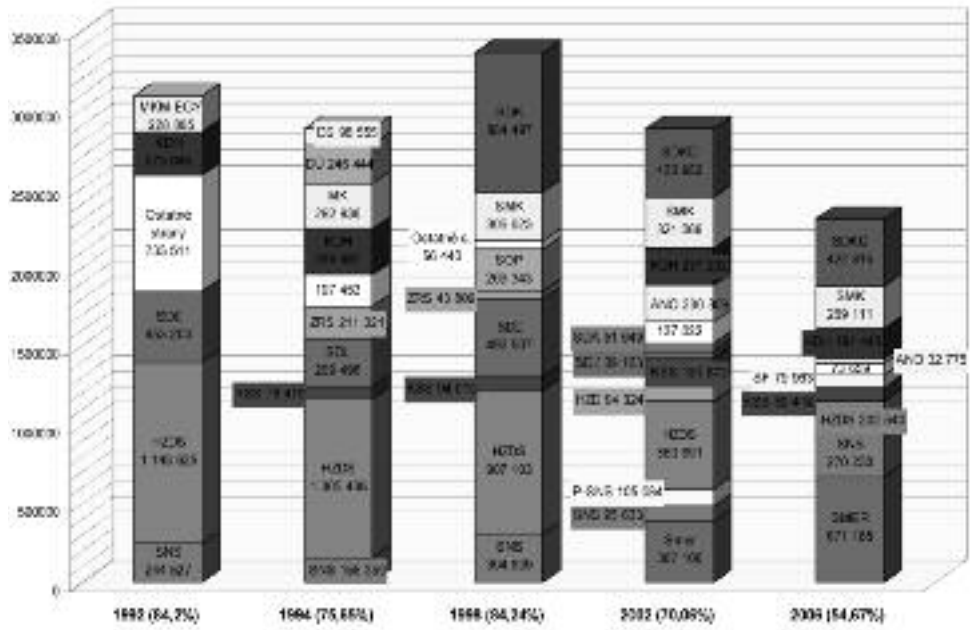
– A populista politikusok ellenzik a privatizációt, különösen annak transzparens formáját, vagyis a nemzetközi tendereket, ahol nyilvánvaló, hogy ki nyújtja a legjobb feltételeket, főleg a legmagasabb árat, elsősorban a nagy állami monopóliumok – az energiaipar és a közlekedés – megvételénél. Az ellenzők érvei mögött a korábban már ismertetett okok bújnak meg, azaz hogy elveszítenék mindama előnyöket, amelyeket az állami tulajdon nyújthat, mint ahogyan az állami vállalatok átjátszásának lehetőségét is párthíveik és a kiválasztott vállalkozói körök számára. Komoly szerepet játszat ebben a populista pártok és választóik gazdasági nacionalizmusa, ami ahhoz vezet, hogy a jelentősebb vállalatokat „nemzeti tulajdonban” tartják, s megakadályozzák, hogy külföldi befektetők kezére kerüljenek. Ez alól részben kivétel a Magyar Szocialista Párt, amely kormányzása idején számos vállalatot magánosított (amit persze az ellenzéki Fidesz élesen bírált). A magyar kormányra azonban már egyre nagyobb nyomást gyakorolt a köztartozások növekvő súlya, s a privatizációs bevételek gyakran már csak arra szolgáltak, hogy betömjék velük a költségvetés hézagait.

- Gyakori jelenség az árképzésbe való beavatkozás, elsősorban az állami vállalatok esetében, vagy akár a magáncégekre, akár az árszabályozó intézményekre gyakorolt nyomás révén is, azzal a céllal, hogy jó pontokat szerezzenek a választóknál.

- A populisták ellenzik a gazdasági reformokat, amelyek megkerülhetetlenek a fenntartható gazdasági fejlődés érdekében, ugyanakkor népszerűtlenek, elsősorban az egészségügyben és a (felső)oktatásban bevezetett illetékek, továbbá az áremelések miatt (leginkább a szabályozott árak és a számlabefizetések esetében az állami energetikai, illetve a közlekedési vállalatoknál), de ellenzik a nyugdíjreformot (mert szűkíti a források körét, amelyekről dönthetnek), és a privatizációt is.

A populista, reformellenes baloldali blokk pártjai 1992 óta sorozatban nyerték a parlamenti választásokat Szlovákiában, minden alkalommal sikerült megszerezniük a leadott szavazatok több mint 50%-át, amint azt a következő grafikon szemlélteti.

3. grafikon. A parlamenti választások eredményei Szlovákiában 1992–2006 között: a reformellenes és populista pártok folyamatos túlsúlya (forrás: Štatistický úrad Slovenskej republiky 2009. Volebná statistika. Parlamentné voľby. (A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala 2009. Választási statisztika. Parlamenti választások)

Megjegyzés: Az oszlopokban a politikai pártok nevének rövidítései szerepelnek, alattuk az adott pártra leadott érvényes szavazatok számát jelentik, a választás éve után a zárójelben szereplő százalékaránya a választási részvételi arányt mutatja (az összes választásra jogosulthoz képest).
 Baloldali-populista, reformellenes erők: HZDS – Hnutie za demokratické Slovensko (*Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom*, 1994-ben Szlovákia Agrárpártjával együtt), HZD – Hnutie za demokraciu (*Mozgalom a Demokráciáért*), SDL – Strana demokratickej ľavice (*Demokratikus Baloldali Pártja*, 1994-ben mint a Spoločná voľba – *Közös Választás* nevű koalíció legnagyobb ereje), SDA – Sociálnodemokratická alternatíva (*Szociáldemokrata Alternatíva*), ZRS – Združenie robotníkov Slovenska (*Szlovákia Munkásainak Szövetsége*), KSS – Komunistická strana Slovenska (*Szlovákia Kommunista Pártja*), SNS – Slovenská národná strana (*Szlovák Nemzeti Párt*), P-SNS – Pravá slovenská národná strana (*Valódi Szlovák Nemzeti Párt*).

Jobboldali reformpártok: DS – Demokratická strana (*Demokrata Párt*), DÚ – Demokratická únia (*Demokrata Unió*), SDK – Slovenská demokratická koalícia (*Szlovák Demokratikus Koalíció*), SDKÚ – Slovenská demokratická a kresťanská únia (*Szlovák Kereszténydemokrata Unió*), SMK – Strana maďarskej koalície (*Magyar Koalíció Pártja*), MK – Maďarská koalícia (*Magyar Koalíció*), MKM-EGY (*Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom–Együttélés*), KDH – Kresťansko-demokratické hnutie (*Kereszténydemokrata Mozgalom*), ANO – Aliancia nového občana (*az Új Polgár Szövetsége*).

Nehezen besorolható szubjektumok: SOP – Strana občianskeho porozumenia (*Polgári Egyetértés Pártja*), SF – Slobodné fórum (*Szabad Fórum*).

Mikulás Dzurinda két reformkormányra (1998–2002, illetve 2002–2006) csakis annak köszönhetően alakulhatott meg, hogy 1998-ban az egész demokratikus spektrum (beleértve a baloldalt is) szövetségre lépett, létrehozva a „koalíciók koalícióját” a kemény populisták ellenében, 2002-ben pedig a reformellenes-populista-baloldali blokk túlságosan sok szavazatot veszített, mivel a kis pártok nem lépték át az ötszázalékos parlamenti küszöböt, a politikai tagoltság következtében az ezekre leadott szavazatok szétforgácsolódtak, s nem alakulhattak parlamenti mandátumokká.

Magyarországon 2002-től a politikai színteret uraló két nagypárt, az MSZP és a Fidesz versenyhelyzetbe kényszerült a populista ígérgetések terén. A 2002-es parlamenti választásokon együtt az összes leadott szavazatok közel 80, 2006-ban pedig már 85%-át érték el (Országos Választási Bizottság 2009). A 2006-os kampányban a szocialisták kormányzásuk szociális vívmányaival büszkélkedtek (ezek a „vívmányok” döntötték romba az ország pénzügeit), a Fidesz pedig még ennél is többet ígért (14. nyugdíj), miközben az egyetlen párt, amely nem szavazta meg a 13. havi fizetéseket és nyugdíjakat, s figyelmeztetett, hogy mindezek semmilyen reális alappal nem rendelkeznek, a kicsiny, jobboldali MDF a túlélésért küzdött, s a parlamenti bejutási küszöböt csak egy hajszállal lépte túl (a szavazatok 5,04%-át sikerült megszereznie). A legközelebbi parlamenti választásokon (2010 tavaszán, hacsak nem lesznek előrehozott választások) az előrejelzések szerint a liberális szabaddemokraták (SZDSZ) nem jutnak be a parlamentbe, a szocialisták látványosan visszaesnek, a Fidesznek jó esélye van a szavazatok több mint felének megszerzésére, reális esélye van a parlamentbe jutásra a radikális Jobbiknak, várhatóan 10%-kal, az MDF pedig tovább harcol a túlélésért. A csalódott szocialista választók tehát nem a liberális vagy konzervatív (jobboldali programmal rendelkező) kispártok táborát erősítik, hanem a bizonytalanokhoz, a Fidesz-szimpatizánsokhoz, sőt a Jobbik híveihez csatlakoztak. Vagyis: az egyik populista párt tábora más populista pártokhoz csatlakozott. Hasonló párhuzamokat Szlovákiában is találunk: a HZDS tábora fokozatosan csökken, a pártot az a veszély fenyegeti, hogy 2010-ben már a parlamentbe sem jut be, hívei azonban más populista csoportosulásoknál lelnek otthont, nekik köszönhetően pl. megerősödött a Smer támogatottsága.

A magyar és a szlovák tapasztalatok tehát azt igazolják, hogy a populista politika összeomlása (a GDP, a foglalkoztatottság, a bérek, jövedelmek esése) nem a populizmus elvetéséhez vezet, legfőlegb néháy politikai párt és vezetőik szenvednek hátrányt miatta, választóik azonban megtalálják a helyüket más, hasonló programokat hirdető pártok táborában. A populista politika tehát töretlen népszerűségnek örvend, s ha másért nem is, a belőle származó rövid távú politikai haszon miatt a politikusoknak kifejezetten megéri alkalmazni, ugyanis a választói oldalról meglehetősen nagy a kereslet iránta. A közösségi döntések elmélete szerint „a politikai pártok a politikai piac vállalatai, a politikusok pedig a vállalkozóik... A politikai piacon a politikai pártok felhasználják a forrásokat, és a hatalom megszerzésének szándékával pártprogramokat alkot-

nak.” (Johnson 1999, 236. p.) Ha folyamatosan nagy a kereslet a populista politika iránt, előbb-utóbb megjelenik egy párt populista programmal, tehát hasonlóan mint a gazdaságban, a politikai kereslet is megteremti a maga kínálatát. A populizmus megértésének kulcsa tehát a választói keresletben, a meghirdetett szlogenek népszerűségében, a programokban és a felkínált megoldásokban, illetve pszeudomegoldásokban rejlik. A fő kérdés tehát az, miért ilyen népszerű a gazdasági populizmus a választók körében, miért választanak meg folyamatosan populista pártokat.

Magyarázatképpen két *alternatív feltételezést* javasolnék (a kettő természetesen nem zárja ki egymást):

– *A racionálisan választók* a racionális önzés (egoizmus) értelmében minél több előnyt, juttatást szeretnének a maguk számára az államtól. Mivel Magyarországon és Szlovákiában egyaránt azok vannak túlsúlyban a választók körében, akiket az állam finanszíroz (azaz a jövedelmük az állami költségvetésből származik), ezért önző módon olyan pártokat választanak, amelyek magasabb közkiadásokat ígérnek, ez pedig fiskális expanzióhoz vezet.

– *Az irracionálisan választók* elsősorban nézeteik, értékrendjük, meggyőződésük és gondolkodásmódjuk alapján döntenek. Ezek, sajnos, a közgazdaságtan meghatározó irányzataival összevetve irracionális megközelítések; röviden: gazdasági mítoszokban hisznek, s mindaz, amit gondolnak, a szöges ellentéte a közgazdaságtan eddigi eredményeinek, s ezen tévedések, mítoszok és hamis meggyőzések mentén hozzák meg döntésüket a választásokon, és szavaznak olyan populista politikusokra, akik ugyanazokat a tévedéseket és mítoszokat szajkózzák, amelyeket a választóik hallani szeretnének.

Először kifejténém az első feltételezést, a költségvetéstől függő többség racionális egoizmusáról. Assar Lindbeck a svéd gazdaság példáján hívta fel a figyelmet annak a veszélyére, hogy a versenyszférában dolgozók és közpénzekből eltartottak aránya megváltozik, az utóbbiak javára. Az első, „piac által finanszírozott” csoportba besorolta az összes magánszektorban dolgozó személyt, a másodikba az általuk finanszírozott társadalmi csoportokat: nyugdíjasokat, munkanélkülieket, közalkalmazottakat, s mindazokat, akik átmenetileg a munka világán kívül találhatóak és különböző szociális támogatásokból élnek (szülési szabadságon, táppénzen levők, s azok a munkanélküliek, akik valamilyen munkaerő-piaci programban vesznek részt). Míg 1960-ban Svédországban egy magánszektorban dolgozóra 0,4 költségvetésből élő személy jutott, 1995-ben már 1,8 (Lindbeck 1998, 9. p.). Mindez természetesen magas adóterhekkel és elvonásokkal jár, Lindbeck részben ezzel magyarázza, hogy ezért olyan magas világviszonylatban a svédországi újraelosztás mértéke. Kornai János rámutatott, hogy a költségvetésből, illetve a piacból élők aránya Magyarországon 1993-ban kedvezőtlenebb volt (1,65:1), mint az 1989-es svéd arány (Kornai 1998, 84. p.), ami igazolta egyik korábbi megállapítását: „Magyarország koraszülött szociális állam”, amely a szociális kiadásait erején felül finanszírozza, s újraelosztásának, illetve szociális kiadásainak mértéke hasonló, mint azoké az országoké, amelyek gazdasági fejlettsége sokszorosán felülmúlja Magyarországét. A piacból és a közsférából élők arányának alakulása részben megmagyarázhatja a populista politika iránti keresletet. Konkrétan a közsféra kiadásainak növelésére felmerülő igényt azon társadalmi csoportok körében, amelyek „a költségvetésből élnek”. A magyar szocialista-szabaddemokrata kormánykoalíció lépé-

sei mintha modellezték volna ezt a feltételezést: 13. havi nyugdíj és 13. havi fizetés bevezetése a közalkalmazottak számára, 50%-os béremelés a közalkalmazottaknak s ugyanúgy a támogatás növelése a szülési szabadságon levőknek – a populista osztogatás gyakorlatilag lefedte a népesség valamennyi államilag finanszírozott társadalmi csoportját.

Az alábbi táblázat a költségvetésből és a piacból élők arányát mutatja be Közép-Európa három országában. A számítások a szociális rendszerek, illetve a statisztikai módszerek, továbbá az időkeretek különbözőségeiből kifolyólag nem mindig vethetők össze pontosan egymással, mégis, hozzávetőlegesen mutatják a két nagy társadalmi csoport közötti arányokat.

4. táblázat. A piacból és a költségvetésből élők száma és aránya Csehországban, Szlovákiában és Magyarországon; 2008, ezer személy (források: Cseh Köztársaság: Český statistický úřad [CSÚ – Cseh Statisztikai Hivatal – 0, 1, 5, 8.1], Česká správa sociálního zabezpečení [CSSZ – Cseh Szociális Biztosító Intézet – 2], Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky [MPSV – A Cseh Köztársaság Munka- és Szociálisügyi Minisztériuma – 3, 4]. Szlovákia: Štatistický úrad Slovenskej republiky [ŠÚSR – A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala – 0, 1, 3, 8.1], Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny [ÚPSVAR – Munka-, Szociális- és Családügyi Központ – 4, 6], Sociálna poisťovňa [SP – Szociális Biztosító – 2, 5]. Magyarország: Központi Statisztikai Hivatal [KSH – 0, 1, 3, 5, 6, 8.1], Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság [ONYF – 2], Állami Foglalkoztatási Szolgálat [ÁFSZ – 4])

	Csehország	Szlovákia	Magyarország
0. Teljes népesség	10 430	5 412	10 045
1. Államigazgatás és szolgáltatások (közfőzera)	727	485	722
2. Nyugdíjasok	* 2 754	* 1 266	3 027
3. Munkanélküliek **	325	230	477
4. Munkaerő-piaci programban foglalkoztatottak	14	* 11	14
5. Táppénzesek ***	237	97	90
6. Szülői szabadságon ***	358	134	259
7. Az 1-6 pontok összesen	4 415	2 223	4 589
8.1. Teljes foglalkoztatottság ****	5 002	2 434	3 849
8.2. A magánszektorban foglalkoztatottak	4 275	1 949	3 127
9. A 7 és a 8.2 pontok közötti arány	1,03	1,14	1,47

Megjegyzés: Az adatokat kerekítettük, a 2008. évi átlagokat mutatják be (a 9. pontot leszámítva), ha nincs más adat feltüntetve * A 2008. december 31. állapot ** A munkaügyi hivatalokban nyilvántartott munkanélküliek száma *** A magyarországi adatok a 2007. évre vonatkoznak **** Az adatok a nemzeti statisztikai hivatalok által 2008 utolsó negyedévében végzett munkaerő-felmérésből (LFS – Labour Force Survey) származnak.

A táblázatban megfigyelhető, hogy a magyarországi arány a legrosszabb, a csehországi a legkedvezőbb, Szlovákia a kettő között található. Mindez összefügg a populista pártok legnagyobb mértékű (80%-ot meghaladó) támogatottságával Magyarországon, a valamivel alacsonyabb szlovákiai (körülbelül 55–60%), s a legalacsonyabb csehországi mutatókkal. A piacból, illetve a költségvetésből élők aránya azonban még nem indokolja a populista pártok ilyen nagy mértékű sikereit. Erre is létezik néhány magyarázat:

1. A táblázat nem tartalmazza az összes állami finanszírozású társadalmi csoportot. Hiányoznak például az – ugyancsak a költségvetésből térített – átképzéseken részt

vevő dolgozók, továbbá azok a személyek, akik ugyan a magánszférában dolgoznak, de a munkahelyük (részlegesen) állami támogatásból van fenntartva, és hiányoznak a felsőoktatásban tanuló fiatalok százezrei, az ő képzésük is (részben vagy teljesen) az állami költségvetést terheli. 2. Az a tény, hogy valaki a magánszférában dolgozik, még nem zárja ki, hogy esetleg – különféle racionális és önző szempontok alapján – a populista politikát fogja támogatni. Pl. a nyugdíjkorhatárhoz közelítő személyeknek a nyugdíjak emelése áll majd érdekükben, a családalapítás előtt álló fiataloknak a családtámogatások növelése vagy a szülési szabadság meghosszabbítása lesz fontos stb. Ezenkívül a politikusok a magánszektorban alkalmazottaknak is a lehetőségek széles skáláját képesek felajánlani: magasabb minimálbér, hosszabb fizetett szabadság, több étkezési utalvány, rövidebb munkaidő, több túlórapénz, több munkahelyi védelem (felmondási idő, végkielégítés) stb., s mindezt a törvényhozás keretein belül tudják érvényre juttatni. 3. Tovább bonyolíthatja a kérdést a két társadalmi csoport részvételi aránya a parlamenti választásokon, s hozhat győzelmet avagy bukást a populista, illetve a reformer pártoknak. Igaz, Közép- és Kelet-Európában nincs számottevő különbség a két társadalmi csoport választási aktivitásában. 4. A választók egyébként nem racionális szempontok alapján is dönthetnek, nem csupán a saját anyagi érdekük lehet meghatározó, ha az értékek és az ideológiák, a személyes szimpátiák avagy a hagyományok túlsúlyba kerülnek a döntéshozatalkor. A nyugdíjas szavazhat a 13. havi nyugdíj ellen, mert tudatosítja egy ilyen lépés tarthatatlanságát és káros voltát, s ugyanakkor a dolgozó, aki mindezt finanszírozza, tudatlanságból vagy irracionális meggyőződésből támogathatja. S ezzel meg is érkezünk a feltételezés másik modelljéhez, az irracionális választóhoz.

A feltevés további kritikáját a svéd modell adhatja, hiszen Lindbeck a piacból és közpénzekből élők még előnytelenebb arányára hívta fel a figyelmet, ennek ellenére a skandináv országban a gazdasági populizmus mégsem végzett akkora pusztítást, mint egynémely közép- vagy kelet-európai államban. Hogyan lehetséges mindez? Lássuk a lehetséges magyarázatokat:

- Svédországban nemcsak a nagy állami kiadások elköltésére voltak képesek, hanem az előteremtésükre is, a hagyományosan jó adózási fegyelemnek köszönhetően. A közép-európai országokban a magas adók és (elvonások) befizetésére jóval kisebb a szándék, mint a svédeknél. Míg a közszféra kiadásainak aránya a GDP-hez képest a fiskális expanzió idején mind Szlovákiában, mind Magyarországon elérte a svéd színvonalat (közel 50% vagy ennél is több), a bevételek arány mintegy 7, sőt 10 százalékponttal maradt alacsonyabb a vártnál, óriási hiány keletkezett, gyorsan emelkedett az eladósodás mértéke.

- A skandináv országok a korrupció tekintetében rendszerint a kimutatások első néhány helyét foglalják el, azaz világszinten náluk a legalacsonyabb a korrupció. Így a nemzeti jövedelem mintegy felét különösebb kockázat nélkül szétoszthatják a költségvetés kereteiben, s nem kell tartaniuk lopástól, csalástól és korrupciós magatartástól. Régjónkban természetesen egészen más a helyzet, ezek az országok a korrupciót feltáró kimutatásokban rendszerint néhányszor tíz hellyel rosszabb eredményt érnek el.

- Svédországban a társadalmi etika mélyen gyökerező hagyományainak szellemében nagyon kevesen élnek vissza a szociális juttatásokkal. Ezzel szemben a közép-európai országokban a népesség jelentős hányada még a kommunista rezsim idején szocializálódott, s akkor az állam meglopását a nyilvánosság nemhogy elféltte, hanem kifejezetten ügyes, életrevaló magatartásnak, szükséges rossznak tekintette, ami a

bonyolult körülmények között a túlélés egyik feltételének számított (hadd említsem a közkeletű szlogent: „ha nem lopsz, a családodat lopod meg”).

A populista pártok támogatottságát magyarázó alternatív (vagy inkább kiegészítő) feltételezés az irracionális választók modellje. Bryan Caplan *The myth of the rational voter* (A racionális választó mítosza) 2007-ben kiadott könyvében állítja, hogy a demokráciák rossz politikai gyakorlata a választói többség irracionális magatartásának a következménye, vagyis: a demokrácia azért hoz rossz döntéseket, mert pontosan azt teszi, amit a választók többsége elvár tőle (Caplan 2007, 1–3. p.). Caplan szerint az amerikai nyilvánosság számos területen, különösen ha a közgazdaságtudomány eredményeivel összevetjük, egyoldalú és téves nézetekkel rendelkezik; a probléma abban rejlik, hogy gyakorta ezen téveszmék és közkedvelt mítoszok alapján hozza meg döntéseit a választásokon.¹¹ Közép-Európában is találunk számos téves elképzelést, értéket és mítoszt, amelyek nagyban befolyásolják a választók döntését:

Paternalizmus, egalitarizmus és etatizmus. E három fogalom értelmében az állami beavatkozás a gazdaságba, illetve az állampolgárokról való állami gondoskodás feltétlenül szükséges, helyes és sikeres. Az államnak kell terveznie, irányítania, szabályoznia és ellenőriznie a gazdaságot, birtokolnia, támogatnia, megadóztatnia és megbírságotnia a vállalatokat, gondoskodnia a lakosság jólétéről „a bölcsőtől a koporsóig”, továbbá a minél nagyobb egyenlőségről is, nem csupán a startvonalnál, a lehetőségeket illetően, hanem a célba érve, a jövedelmek és a vagyon vonatkozásaiban is. A nemzeti jövedelmet az államnak kellene elosztania, lehetőleg minél jobban megtartva az egyenlőség szabályait, nem lenne szabad túl nagy bevételi különbségeket engedni az egyes emberek között. Az állampolgárok jogi garanciákat kapnának az ingyenes és jó színvonalú oktatásra, egészségügyre és szociális gondoskodásra, az államnak biztosítania kellene a munkahelyet, garantálnia a dolgozók jogait, szociális támogatást nyújtania, és ezt akkor is, ha az illető állampolgár egy árva centet sem fizetett be a közös költségvetésbe.

Bizalmatlanság a piaci viszonyokkal szemben. A piacgazdaság egyenlőtlenséghez, munkanélküliséghez, válsághoz vezet, nem ez a legelőnyösebb gazdasági modell, feltétlenül korlátozni, szabályozni és ellenőrizni kell, hogy ellensúlyozzuk a hiányosságait. A piac a priori antiszociális és erkölcsileg rossz, mert a nyereséghajszoláson és a könyörtelen versenyen alapul.

Az állami tulajdon preferenciája. Az állam jobb tulajdonos, mint a magánvállalkozó, mert figyelemmel kíséri a társadalom, a „nép” érdekeit, nem csupán a tulajdonosokéit. Ezért nem kellene privatizálni az állami vállalatokat és intézményeket. Különösen érvényes ez az egészségügyre és az oktatásra.

11. Caplan négy olyan területet említ, melynek kapcsán az amerikai közvélemény többségének tévesek a nézetei, mítoszokon alapulnak s ellentmondanak a gazdaságtudomány megállapításainak: 1. piacellenes elfogultság (a piacgazdaság előnyeit vitató hajlam), 2. az idegekkel való együttműködéssel szembeni elfogultság (a külfölddel való együttműködés előnyeinek a megkérdőjelezése), 3. a munkahely-megtartással szembeni elfogultság (a munkaerő-csökkenéssel járó termelésracionalizáció előnyeinek figyelmen kívül hagyása), 4. pesszimizmus (a gazdasági gondok felnagyításának és a működő piacgazdaság eredményei lekicsinylésének hajlama) (Caplan 2007, 30–49.)

Gazdasági nacionalizmus és protekcionizmus. Az államban található vagyon túlnyomó részének hazai tulajdonosok kezében kell maradnia. A nemzetközi kereskedelem nulla összegű játszma, amit az egyik fél nyer, azt a másik elveszíti. A külföldi termékek a mi termelőinket veszélyeztetik, ezért korlátozni kell megjelenésüket a piacainkon, a hazai termékeket pedig szükséges lenne támogatni és előnyben részesíteni. A külföldi cégek kizsákmányolhatják a dolgozóinkat, ezért nem kellene az országba engednünk a külföldi befektetőket, kiárúsítanunk idegeneknek a gazdaságunkat, röviden: „a külföldit nem akarjuk, ami a miénk, azt nem adjuk”.

Az ilyen irracionális mítoszok, nézetek és értékrendek ereje a kommunista rezsimben lezajlott szocializációval, az akkor kialakult világképpel és nem utolsósorban azzal a ténnyel függ össze, hogy a népesség jelentős részének esélye sem volt a modern gazdaságról tanulni, s ezért nem is érti a működését.

A szlovák Társadalomkutató Intézet (Inštitút pre verejnú otázky – IVO) számos felmérése mutatott rá a paternalizmus és az egalitarizmus folyamatosan magas jelenlétére a szlovák társadalomban. A paternalista értékekkel 1997 októberében a megkérdezettek 65,4%-a, 1999 januárjában 66,1%-uk, 2000 márciusában 63,9%-uk értett egyet; ami az egalitarizmus elveit illeti, ugyanezekben a felmérésekben a következő értékek jelentek meg: 51,7%, 58,9%, 55,8% (Krivý 2001, 300. p.). Arra a kérdésre, hogy „milyen mértékben lenne szükséges megváltoztatni az 1989 előtti gazdaságot”, a többség azt felelte, hogy semennyire vagy kis mértékben, s elsősorban az idősebbek adtak negatív választ, és csak a kisebbség részesítette előnyben a szabadpiaci berendezkedést.

5. táblázat. A szlovák közvélemény az 1989 utáni gazdasági reform szükségességéről és a preferált gazdasági berendezkedésről (forrás: Krivý 2004, 162. p.)

Korcsoport	A „Milyen mértékben volt szükség az 1989 előtti gazdasági rendszer megváltoztatására?” c. kérdésre adott válaszok. A szükséges változás a válaszadók szerint:			
	semmilyen	kicsi	nagy	nem tudja
18–34 éves	7%	40%	33%	21%
35–54 éves	13%	51%	32%	4%
55 év felett	28%	49%	20%	4%
Korcsoport	„Amennyiben választhatna, milyen típusú gazdasági rendszert részesítené előnyben?”			
	szocialista	szociális-piaci	szabadpiaci	nem tudja
18–34 éves	8%	43%	35%	15%
35–54 éves	23%	50%	22%	5%
55 év felett	38%	40%	11%	12%

Megjegyzés: A Társadalomkutató Intézet (Inštitút pre verejnú otázky – IVO) közvélemény-kutatása 2003 szeptemberéből.

A paternalista és egalitárius magatartás a reformellenes, baloldali (populista) pártok támogatói körében a legerősebb. Ha az értékorientációjuk alapján három csoportra (harmadra) oszthatnánk az embereket, az első harmadban azok kapnának helyet, akik a legkevésbé vallanak paternalista értékeket, a harmadikban pedig azok, akik a leginkább ilyen magatartást tanúsítanak. Egy 2000 márciusában végzett ilyen felmérés szerint a HZDS-szimpatizánsok mintegy 48,2%-a a harmadik harmadba tartozott (és csak 16%-uk az elsőbe), hasonlóan alakult az SNS-hívek felosztása is (39,6% kontra 30,7%), míg az SDKÚ támogatói éppen ellenkezőleg, a harmadik harmadban csak 10,5%-uk,

míg az elsőben 72,2%-uk foglal helyet. (Gyárfášová–Krivý–Velšic et al. 2001, 381. p.) A közvélemény-kutatások azt is feltárták, hogy a paternalizmus többnyire olyan értékorientációkkal mutat átfedéseket, mint az autoritarianizmus, etnikai intolerancia és nyugatellenesség.

A szlovákiaihoz hasonlóan erős paternalista magatartás jellemzi a magyarországi társadalmat is, azzal a különbséggel, hogy az egyes pártok támogatói csoportjai között nincs meghatározó különbség (a paternalista magatartást illetően), ez elsősorban a két nagypártot, az MSZP-t és a Fideszt érinti. Sőt, a „jobboldali” Fidesz szimpatizánsai a 2007. évi felmérés alapján inkább paternalisták, mint a szocialisták potenciális választói! Ha figyelembe vesszük a magyar politikai diskurzust, amelyben a Fidesz már évek óta az ingyenes egészségügyi szolgáltatásokhoz és oktatáshoz való jogot, valamint a privatizációellenességét hangsúlyozza, ez nem is olyan meglepő.

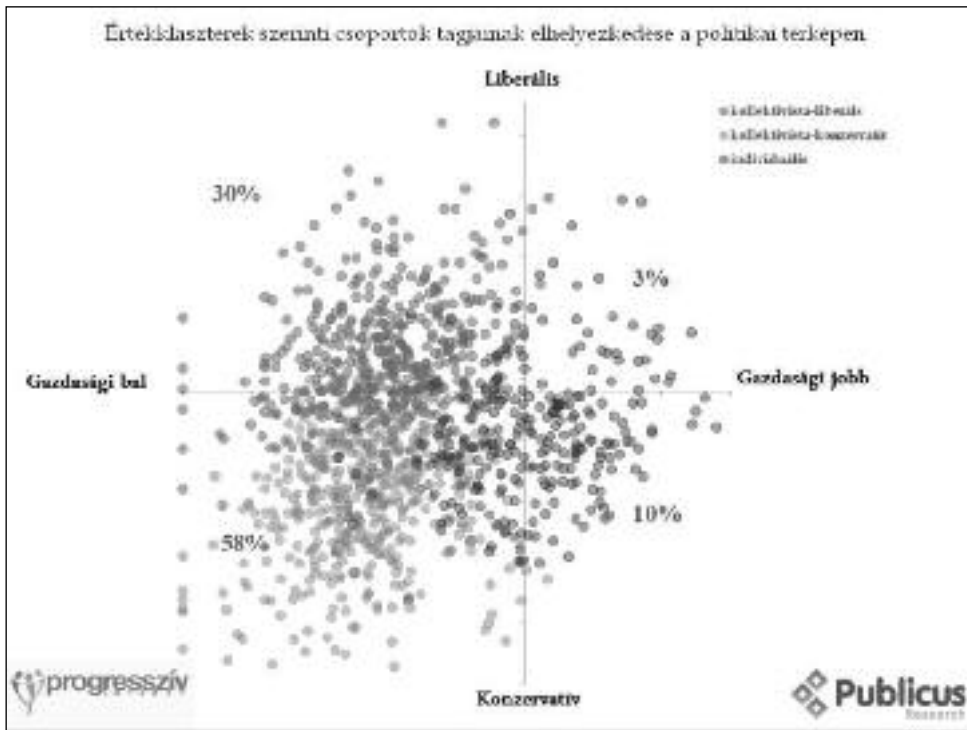
6. táblázat. A magyar társadalom paternalista attitűdjei – az állam szerepével kapcsolatos nézetek az élet különböző területein; a válaszok átlaga 0–100-as skálán (forrás: Fábian–Tóth 2008, 398–399. p., 413–414. p.)

	Sors	Munka	Tanulás	Szociális	Lakás	Mezőgazdaság
Összlakosság	46,5	68,2	69,9	63,4	39,6	59,2
Pártpreferencia-csoportok:						
Fidesz	50,5	70,1	77,4	64,2	39,8	63,9
MSZP	38,4	64,2	57,4	60,1	37,8	51,1
MDF	50,8	63,4	65,6	66,3	38,1	57,6
SZDSZ	49,1	57,4	58,7	55,4	42,8	55,6

Megjegyzés: A feltüntetett átlagok az eredetileg négyfokú skála 0–100 fokú skálára való transzformálásával születtek. A magasabb számok erősebb paternalista attitűdöket jeleznek: Sors (0 = Az embereknek saját maguknak kell vállalniuk a felelősséget sorsuk alakulásáért, 100 = Az államnak nagyobb felelősséget kellene vállalnia az emberekről való gondoskodásban). Munka (0 = A foglalkoztatással kapcsolatos problémák megoldását a piaci viszonyokra kell bízni, 100 = Az állam kötelessége, hogy munkát biztosítson a munkanélkülieknek). Tanulás (0 = A tanulás is befektetés és csakis a tandíjbefizetések által biztosítható az egyetem színvonalas működése, 100 = Az államnak kötelessége, hogy tandíj nélkül is biztosítsa a fiatalok felsőfokú képzését). Szociális kiadás (0 = Az adók csökkentése fontosabb lenne még akkor is, ha kevesebb pénz jut az egészségügyre, az oktatásra és különböző szociális juttatásokra, 100 = A kormány fontos feladata lenne, hogy többet költson az egészségügyre, az oktatásra és különböző szociális juttatásokra). Lakás (0 = Minden fiatal oldja meg a saját lakásproblémáját, de az állam támogassa őket kedvező hitellehetőséggel és adókedvezményekkel, 100 = A fiatalok lakásproblémáinak megoldása csakis az állami lakások építésével képzelhető el). Mezőgazdaság (0 = A mezőgazdasági termékek is ugyanolyan termékek, mint a többiek, termelőiknek a piacból kellene megélniük, 100 = Az államnak anyagilag támogatni kell a mezőgazdasági termelést, mert e nélkül megélhetési gondjai lennének a termelőknek).

Egy további, 2008-as felmérés ugyancsak rámutatott a (gazdasági szempontból) baloldali és paternalista értékek dominanciájára: a 18 év feletti magyar állampolgárok mintegy 88%-a ezekkel az értékekkel azonosul, a nyugat-európai demokráciák legmeghatározóbb (jobb-/baloldali gazdasági) törésvonala igen csekély szerepet játszik Magyarországon (Progresszív Intézet 2009).

4. grafikon. A magyar lakosság megoszlása a politikai térképen a képviselt gazdasági (horizontális tengely) és kulturális (vertikális tengely) értékek mentén (forrás: Progresszív Intézet 2009. Politikai térkép 2008–2009.)

Megjegyzés: A Publicus Intézet által a Progresszív Intézet megbízásából 2008. október elseje és kilencedike között készült kérdőíves felmérés alapján. A felmérés 1196 fős reprezentatív minta megkérdezésével történt, akik nem, életkor, iskolai végzettség és lakóhely településtípusa szerinti összetétele reprezentálta a 18 év feletti magyar lakosság összetételét hasonló ismérvek szerint. A mért nézetek és értékek 95%-os valószínűséggel legfeljebb +/-2,9%-kal térnek el a teljes választónépesség nézeteitől.

A kutatás tovább megállapította, hogy az egyes – kor, lakóhely, műveltségi szint, politikai kötődések alapján létrehozott – csoportokban (MSZP- és Fidesz-tábor) nem voltak számottevő különbségek a paternalista értékorientáció terén. A politikai térkép, a piacból és a költségvetésből élők arányával együtt, feltárja, hogy a két nagypárt miért részesítette előnyben a populista retorikát és politikai gyakorlatot. Lényegében csak a társadalmi keresletre reagáltak, még ha (az ország hosszú távú fejlődése szempontjából) mindezt teljességgel gátlástalanul és felelőtlenül tették.

A Cseh Köztársaság – hasonlóan a piacból élők és a közalkalmazottak arányához – a paternalista magatartás jelenlétét illetően is a legkedvezőbb mutatókkal rendelkezik. Ellentétben Magyarországgal a jobb- és baloldali gazdasági megoszlás a társadalom meghatározó politikai választóvonalala, és jelentős különbségeket tapasztalhatunk az egyes pártok szimpatizánsainak magatartásában is. A paternalista magatartások a politikai intervallum mentén fokozatosan felerősödnek: a jobboldali ODS (Občanská demokratická strana – Polgári Demokrata Párt) hívei között egészen gyenge, míg a baloldalon, a kommunista szimpatizánsok körében a legerősebb, a kereszténydemokraták

és a Szabadság Unió-Demokratikus Unió (US-DEU – Unie svobody-Demokratická unie) tábora, továbbá a szociáldemokraták valahol a kettő között helyezkednek el.

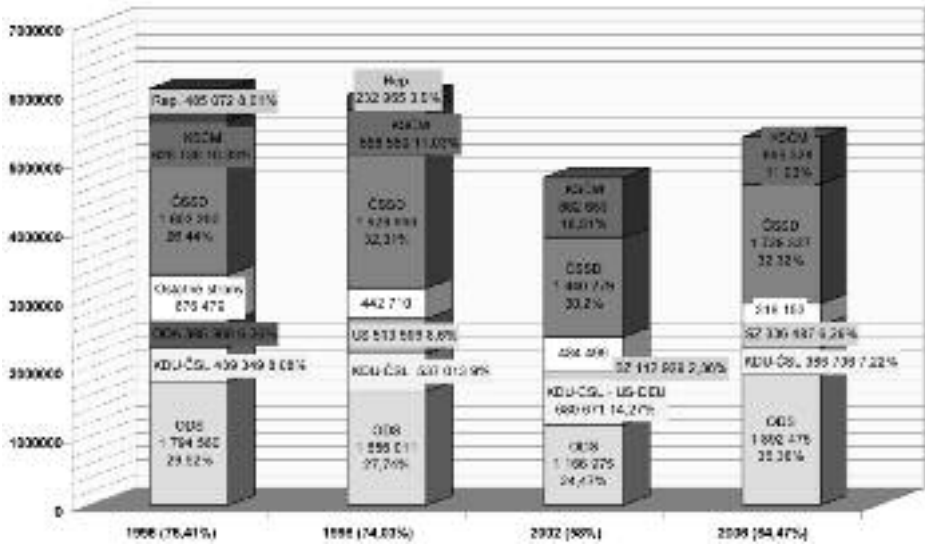
7. táblázat. A cseh társadalom véleménye a szociális igazságosságról és az állam gazdasági szerepéről pártszimpátiák szerint; 2002, a válaszadók százaléka (forrás: Centrum pro výzkum veřejného mínění [CVM – Közvélemény-kutató Központ] 2002, Socioekonomická hodnotová orientace české společnosti)

Állítások:	Helyeslés /elutasítás	Helyeslés a párhívek között			
		ODS	koalíció	ČSSD	KSČM
A vagyon elosztásának legigazságosabb módja, ha mindenki egyformán kap belőle.	17/79	8,4	13,2	12,1	38,4
Ha mindenkinek egyforma lehetőségei vannak, akkor helyes, ha az emberek egy részének több pénze vagy vagyona van.	76/20	81,1	78,3	81,1	66,9
Az alacsony jövedelmű embereknek meg kell kapniuk, amire az élethez szükségük van, akkor is, ha ez pénz elvonását jelenti azoktól, akik többet keresnek.	54/36	41,9	50,6	52,4	75,2
Az állam csak a szükséges minimumot biztosítsa, egyébként mindenki gondoskodjon magáról.	45/52	72,5	62,8	39,5	18,2
Az államnak biztosítania kell, hogy mindenki, aki dolgozni akar, kapjon munkát.	79/16	64,7	65,7	81,5	95,0
A magántulajdon nagysága semmiképpen sem korlátozható.	63/27	79,6	72,4	58,8	33,8
Minél több állami tulajdonnak magánkézbe kellene kerülnie.	34/53	53,3	55,3	29,3	5,0
Azt, amit a társadalom megtermel, úgy kell elosztani, hogy ne legyenek nagy különbségek a gazdagok és a szegények között.	53/38	29,4	46,6	61,4	81,0
A piacgazdaság a magasabb életszínvonalhoz vezető út.	58/23	84,4	70,5	51,7	28,9

Megjegyzés: Két kérdőíves felmérés 2002. január 21–28. között, valamint 2002. március 25-től április 2-ig 1020-as, valamint 1072-es reprezentatív minta alapján, 15 évnél idősebb korosztály megkérdezésével. Az egyetért azt jelenti, hogy a megkérdezett személy határozottan vagy túlnyomórészt egyetértett az állítással, a nem ért egyet a „határozottan nem ért egyet” vagy „inkább nem ért egyet” válaszok összegzése, s mindez együttesen 100%-ot tesz ki, leszámítva azokat, akik nem tudtak válaszolni. Rövidítések: ODS – Občanská demokratická strana (Polgári Demokrata Párt), KDU-CSL – Křesťanská a demokratická unie-Československá strana lidová (Keresztény és Demokrata Unió – Csehszlovák Néppárt koalíciója), US-DEU – Unie svobody-Demokratická unie (Szabadság Unió-Demokratikus Unió koalíciója), ČSSD – Česká strana sociálně demokratická), (Cseh Szociáldemokrata Párt), KSČM – Komunistická strana Čech a Moravy (Cseh- és Morvaország Kommunista Pártja).

A szlovák viszonyokkal összehasonlítva Csehországban a gazdasági jobboldal hívei és szavazói lényegesen nagyobb csoportot alkotnak. Csehországban a parlamenti választásokon többnyire nagyon hasonló (szinte azonos) eredményeket érnek el a bal- és a jobboldali pártok. A baloldali és jobboldali szavazók között nagyjából félfúton meghúzódo választóvonal majdnem pontosan két egyenlő részre osztotta a választópolgárokat. Mindez roppant érdekes kormányzati konstrukciókat eredményezett (pl. egy vagy két képviselői többséggel bír, esetleg „dezertőrök” segítségével alakított kormányokat, vagy olyan kisebbségi kormányt, amely ún. ellenzéki szerződéssel nyerte el a másik tábor legnagyobb csoportosulásának jóindulatát).

5. grafikon. A cseh parlament képviselőházába 1996–2006-ig lezajlott választások eredményei (forrás: Český statistický úřad [ČSÚ – Cseh Statisztikai Hivatal] 2009. Volební výsledky.)

Megjegyzés: Az oszlopokban feltüntetett rövidítések a politikai pártok nevének rövidítései, az alattuk/mellettük szereplő számok és százalékarányok az egyes pártokra leadott érvényes szavazatok számát és a százalékarányát jelentik az összes leadott szavazathoz képest, a választás éve után zárójelben a részvételi indexet tüntettük fel (a szavazók arányát az összes választásra jogosulthoz képest). Rövidítések: ODS – Občanská demokratická strana (Polgári Demokrata Párt), KDU-ČSL – Křesťanská a demokratická unie-Československá strana lidová (Keresztény és Demokrata Unió–Csehszlovák Néppárt), ODA – Občanská demokratická aliance (Polgári Demokrata Szövetség), US – Unie Svobody (Szabadság Unió), SZ – Strana Zelených (Zöldek Pártja), ČSSD – Česká strana sociálně demokratická (Cseh Szociáldemokrata Párt), KSCM – Komunistická strana Čech a Moravy (Cseh- és Morvaország Kommunista Pártja) Rep. – Sdružení pro republiku-Republikánská strana Československa (Szövetség a Köztársaságért–Csehszlovákia Republikánus Pártja).

A két főntebb ismertetett feltételezés három közép-európai ország példáján szemlélítve megmagyarázhatja a gazdasági populizmus eltérő népszerűségi mutatóit. A piacból és a költségvetésből élők aránya Magyarországon a legkedvezőtlenebb, valamivel jobb Szlovákiában, és kétségtelenül Csehországban a legjobb. Ezzel párhuzamosan a baloldali és paternalista gazdasági magatartás Magyarországra a legjellemzőbb, az ilyen meggyőződésű emberek alkotják az összes releváns párt szavazótáborának többségét, miközben arányuk az egyes pártszimpatizánsok között lényegében alig különbözik. Szlovákiában szintén megfigyelhető a paternalizmus dominanciája, az egyes pártok szavazótáborai azonban lényegesen különböznek e téren: a legnagyobb jobboldali párt (SDKÚ) szimpatizánsai körében a paternalista magatartás mélyen az átlag alatti, míg a kemény populisták (SNS, HZDS) híveinél átlagon felüli értékeket mutatott. Csehországban a pártszimpatizánsok csoportjai még erősebben elkülönülnek egymástól a paternalizmus mértékében, ennek alapján a pártok szépen felrajzolhatók egy bal-/jobboldali intervallumra, bár a gazdasági jobboldal pártjai rendszerint nagyobb szavazati arányt érnek el, mint Szlovákiában. Minden jel arra mutat (még ha az eredmények nem vethetőek is össze teljes mértékben, s nem bizonyítják is egyértelműen), hogy a paternalizmus Magyarországon a legerősebb, Csehországban a leggyengébb, s emel-

lett a cseh politikai színtéren alakult ki a leghatározottabban a gazdaságpolitika jobb/baloldali intervalluma.

A két feltételezés kölcsönösen kiegészíti egymást, és a két nagy választói tábor elég nagy átfedéseket mutat: azok, akik a költségvetésből élnek, feltehetően erős paternalista értékeket vallanak, s többnyire populistákat választanak, míg a piacból élők (véltetően főként a vállalkozói réteg) a jobboldali gazdasági értékekkel azonosulnak, és ennek alapján adják le szavazataikat. A különbségeket – amelyek nagyobbak annál, hogy automatikusan a feltételezésekből következzenek – más, kevésbé fontos tényezők is indokolhatják, ilyen pl. a *politikai rendszer* (Magyarországon a vegyes választási rendszer a két nagypártnak kedvez, növeli az erőfölényüket, s ugyanakkor stabilabb kormányokat is eredményez), a *történelmi hagyomány* (Csehországban a szigorú pénzügyi és fiskális politika, Magyarországon a magas hiány és a magas infláció), de *véletlen tényezők* is közrejátszhatnak (ilyen volt a baloldali populista blokk szétagoltsága Szlovákiában, s ennek köszönhetően 2002-ben megalakulhatott a régió mindeddig „legreformerebb” kormánya).

Zárszó

Szlovákia 2007-ben újabb populista ciklusba lépett, s újra elindította a fiskális expanziót. Igaz, az államháztartási hiány mértéke a 2007-es és a 2008-as évben elég alacsonynak tűnik (körülbelül a GDP 2%-a), a 8 és 10%-os gazdasági növekedés mellett, amely Robert Fico kormányzati ciklusának első felét jellemezte, semmilyen hiánynak nem lett volna szabad léteznie. Az ilyen „jó években” a költségvetésnek többlettel vagy legalább nullszaldóval kellene zárnia. Másképpen is föltehetjük a kérdést: mikor lesz végre kiegyenlített a költségvetés, milyen mértékű gazdasági növekedés kell ahhoz, ha már 10% sem elegendő? 2009-től a gyors növekedés ideje lejárt, a gazdaság a válságnak köszönhetően visszaesett, a kormány számottevően alacsonyabb bevételekkel rendelkezett, ennek ellenére mégsem tudta – vagy inkább nem akarta – csökkenteni a kiadásokat. Ennek elég komoly politikai okai voltak (először a köztársasági elnök megválasztása, azután az uniós, majd a regionális önkormányzati választások következtek), s 2010-ben folytatódott a választási maraton (parlamentari, később önkormányzati választások). Választási évben egyébként is csekély az esélye a fiskális szigorúnak, ezért nem csoda, hogy az államadósság a GDP 40%-a fölé emelkedett. A populista ciklust további kormányzati intézkedések is igazolják: a strukturális reformok leállítására (sőt, a megreformált egészségügyi rendszer destrukciója s a nyugdíjreform destrukciójára tett rendszeres kísérletek), a privatizáció megtorpanása, az állami vállalatok növekvő veszteségei, az egészségügyben újra felhalmozódó implicit adósságállomány. A PPP-konstrukcióban (azaz állami és magán partnerkapcsolatban) folytatott beruházások az implicit adósságállomány felhalmozódásának (és a kreatív költségvetési könyvelésnek) újabb formáját jelentették, tovább növelve a rejtett adósságokat. Bár 2010-ben kormányváltásra került sor, a Robert Fico vezette Smer-SD hiába vesztette el a választásokat, továbbra is a legnépszerűbb párt maradt, és kevesen kételkednek abban, hogy a jövőben visszatér a hatalomba. A populizmus elleni szélmalomharc tovább folytatódik.

Felhasznált irodalom

- Caplan, Bryan 2007. *The myth of the rational voter. Why democracies choose bad policies*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVM) 2002. *Socioekonomická hodnotová orientace české společnosti*. Praha, CVM, Sociologický ústav AV ČR.
- Český statistický úřad (ČSÚ) 2009. *Volební výsledky*. Praha, ČSÚ, Online: <http://www.volby.cz/>
- Csaba László 2008. Az újfajta makroökonómiai populizmus. *Pénzügyi Szemle*, Vol. 53, No. 4/2008, 592–607. p.
- Dornbusch, Rudiger–Edwards, Sebastian (eds.) 1991. *The macroeconomics of populism in Latin America A National Bureau of Economic Research conference report*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Eurostat 2009/a. *Statistics, National Accounts, Main Tables*. (Gross domestic product at market prices – At current prices. Goods and services, imports and exports – At current prices in millions of euros.) Online: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/main_tables
- Eurostat 2009/b. *Structural indicators, General economic background* (Real GDP growth rate – Growth rate of GDP volume – percentage change on previous year. Public balance – Net borrowing/lending of consolidated general government sector as a percentage of GDP. General government debt – General government consolidated gross debt as a percentage of GDP.) Online: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/structural_indicators/indicators/economical_context
- Fábián Zoltán–Tóth István György 2008. Pártpreferencia-csoportok politikai azonosulása és redistribúciós attitűdjei. In Kolosi Tamás–Tóth István György (eds.): *Társadalmi riport 2008*. Budapest, TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt.
- Gyárfášová, Oľga–Krivý, Vladimír–Velšic, Marián et al. 2001. *Krajina v pohybe. Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky (IVO).
- Hamilton, Alexander–Madison, James–Jay, John: *A föderalista*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998.
- Jakoby, Marek–Morvay, Karol–Pažitný, Peter 2000. Celkový ekonomický vývoj. In Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky (IVO).
- Johnson, David B. 1999. *A közösségi döntések elmélete. Bevezetés az új politikai gazdaságtanba*. Budapest, Osiris.
- Kaufman, Robert R.–Stallings, Barbara 1991. The political economy of Latin American populism. In Dornbusch, Rudiger–Edwards, Sebastian (eds.): *The macroeconomics of populism in Latin America*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Kornai, János 1998. *Od gulášového komunizmu k trhovej ekonomike*. Bratislava, Kalligram.
- Krivý, Vladimír 2004. Are there any changes at all? In Mesežnikov, Grigorij–Gyárfášová, Oľga (eds.): *Slovakia: ten years of independence and a year of reforms*. Bratislava, Institute for Public Affairs (IVO).
- Krivý, Vladimír 2001. Hodnotové a politické profily. In Gyárfášová, Oľga–Krivý, Vladimír–Velšic, Marián et al.: *Krajina v pohybe. Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky (IVO).
- Lindbeck, Assar 1998. *Swedish lessons for post-socialist countries* (Seminar paper No. 645). Stockholm, Institute for International Economic Studies, Stockholm University.
- Marcinčin, Anton 2005. Politický vývoj a ekonomické záujmy. In Szomolányi, Soňa (ed.): *Spoľočnosť a politika na Slovensku, Cesty k stabilite 1989-2004*. Bratislava, Univerzita Komenského.

- Mesežnikov, Grigorij–Gyárfášová, Oľga–Smilov, Daniel (eds.) 2008. *Populist politics and liberal democracy in Central and Eastern Europe*. Bratislava, Institute of Public Affairs (IVO).
- Mesežnikov, Grigorij–Gyárfášová, Oľga et al. 2008. Slovakia. In Mesežnikov, Grigorij–Gyárfášová, Oľga–Smilov, Daniel (eds.): *Populist politics and liberal democracy in Central and Eastern Europe*. Bratislava, Institute of Public Affairs.
- Olson, Mancur 1965. *The logic of collective action*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
- Országos Választási Bizottság 2009. *Választástörténeti adatbázis*. Budapest, Online: <http://valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/tO.jsp>
- Popp, Pavol 2002. Bankový sektor. In Marcinčin, Anton (ed.): *Hospodárska politika na Slovensku 2000-2001*. Bratislava, Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku (SFPA).
- Progresszív Intézet 2009. *Politikai térkép 2008-2009*. Budapest, Online: <http://www.politikaitekerp.hu/eredmenyek/>
- Reptová, Oľga–Strieborný, Martin 2000. Privatizácia. In Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky (IVO).
- Shleifer, Andrei–Vishny, Robert W. 2000. *Kradmá ruka. Patológia vlády a ich liečba*. Bratislava, Kalligram.
- Smilov, Daniel–Krstev, Ivan 2008. The rise of populism in Eastern Europe: policy paper. In Mesežnikov, Grigorij–Gyárfášová, Oľga–Smilov, Daniel (eds.): *Populist politics and liberal democracy in Central and Eastern Europe*. Bratislava, Institute of Public Affairs.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky 2009/a. *Celkový dovoz a celkový vývoz podľa kontinentov a ekonomických zoskupení krajín v roku 2008*. Bratislava, ŠÚSR. Online: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=11965>
- Štatistický úrad Slovenskej republiky 2009/b. *Volebná štatistika. Parlamentné voľby*. Bratislava, ŠÚSR, Online: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4490>
- Tocqueville, Alexis de 1983. *A demokrácia Amerikában*. (Válogatás) Budapest, Gondolat.
- Tomšík, Vladimír 1999. *Proces ekonomické transformace v zemích střední a východní Evropy I.-II.* Praha, Vysoká škola ekonomická, Fakulta národohospodárska.
- Tóth, Ján 2000. Fiškálna politika. In Beblavý, Miroslav–Marcinčin, Anton (eds.): *Hospodárska politika na Slovensku 1990–1999*. Bratislava, Inštitút pre stredo európske ekonomické reformy (INEKO)–Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku (SFPA).
- Tullock, Gordon 1959. Problems of majority voting. *The Journal of Political Economy*, Vol. 67, No. 6 (Dec. 1959), The University of Chicago Press, 571–579. p.
- World Bank 2001. *Bulgaria: The dual challenge of transition and recession (WB country study)*. Washington DC, The World Bank.

ZSOLT GÁL

Argentina on the Danube – Populist Economic Policy as the Biggest Enemy of Sustainable Economic Growth

Economic policies encouraging growth, employment and the rising of living standard through fiscal expansion have been proved to be not only completely ineffective, but also destructive in the small, open economies of Central and Eastern Europe. This kind of policy is not able to substantially increase economic growth or employment in the short term either, but, at the same time, it leads to serious (micro- and macroeconomic, internal and external) imbalances sharply lifting the indebtedness. If the political elite do not intervene with austerity and stabilization measures, it will bring the economy to the verge of collapse. Despite the ineffective and harmful nature of these policies, they are quite popular in the

region. The question is why. A possible answer: economic populism (a government policy which in run for short-term political profits, i.e. popularity, is ready to sacrifice the long-term economic interests of the country, like the balanced and sustainable growth of GDP and living standards). Populism is used because it is popular, it can ensure vast political benefits for the parties and their leaders. Hence, democracies are failing (adopting bad economic policies) because the elected politicians do exactly the same what the majority of the voters want. The voter's demand for populist policies could be explained by two hypotheses: (1) Voters are rational in the sense that they follow their own selfish interests. Considering that the majority of the electorate is made up of state financed individuals (their earnings are coming from public budgets), it is natural that they will vote in favour of rising state expenditure which leads to fiscal expansion. (2) The voters are irrational in the sense that their economic beliefs, opinions and conceptions are seriously biased compared with the findings of mainstream economics. However they're voting according to these misconceptions, popular myths and irrational beliefs electing populist leaders who promise them what they want to hear. Since no significant change is to be expected in the proportion of market financed and state financed people, neither in the behaviour and the value system of the voters, populism will enjoy a widespread support in the future as well. The region must prepare for a long-term Don Quixote style tilting with windmills against economic populism.

NÁRODNÝ POPULIZMUS
NA SLOVENSKU
A SLOVENSKO-MAĎARSKÉ VZŤAHY
2006 – 2009

Editor: Kálmán Petőcz

Fórum Inštitút pre výskum menšín